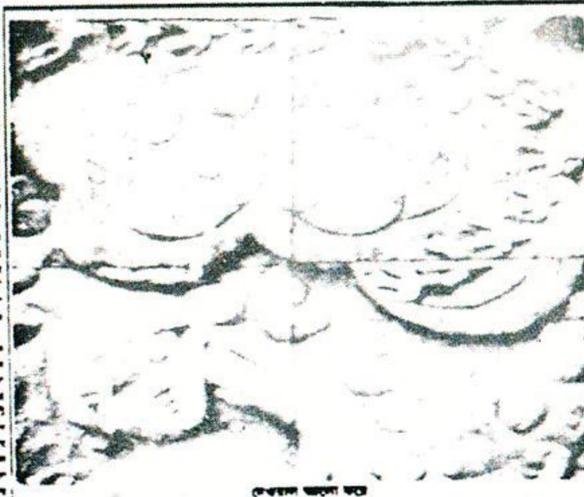

अव्याहृत
 ...
 ...
 ...

UN1 scored at home
 ...
 ...
 ...

DIARY
No tea for Mr Desai
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

राष्ट्रीय रचना समिति
के विचारसूचक
 ...
 ...
 ...

अमरीका को भारत से तैयार
माल करीबने की सलाह
 ...
 ...
 ...

विद्यार्थी बड़े रावों के
विभाजन के विरोधी
 ...
 ...
 ...

इबराहिमी कैद
हटने का संकेत
 ...
 ...
 ...

कड़ौत में कम उमर के लोगों की
संरक्षण
 ...
 ...
 ...

Calculators
 ...
 ...
 ...

Meters
 ...
 ...
 ...

‘बैनामि’ ಹೆಸರಿನಲ್ಲಿ ಕಂಟ್ರಾಕ್ಟ್
 ...
 ...
 ...

नवाहाडीत विवाह गार्वीनसाम का बकाय
 ...
 ...
 ...

बह्विध भाव
अवनीय प्रथम
 ...
 ...
 ...

चंचल सरकार
अनुवाद : दिनकर गांगुल
 ...
 ...
 ...

CHARMS PRESENTS
SIX CONTEMPORARY BENGALI PLAYS
 ...
 ...
 ...

nbt.india
एकः सूते सकलम्
नॅशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया
 ...
 ...
 ...

समजती
The Story of Our Newspapers (Marathi)
 ...
 ...
 ...

ADMISSION NOTICE
GOVERNMENT OF INDIA & INDIAN UNION STATES
 ...
 ...
 ...

आपु उरुच माताः
समातायाम् पन्थि
 ...
 ...
 ...

Charms Presents
SIX CONTEMPORARY BENGALI PLAYS
 ...
 ...
 ...

नेहरू बाल पुस्तकालय

कहाणी वर्तमानपत्राची

लेखक

चंचल सरकार

अनुवाद

दिनकर गांगल

nbt.india

एकः सूते सकलम्

नेशनल बुक ट्रस्ट, इंडिया

येथे संध्याकाळची वर्तमानपत्रं आहेत, पण सर्वसाधारणपणे भारत हा सकाळच्या वर्तमानपत्रांचा देश आहे असं म्हणता येईल. त्यामुळे ही वर्तमानपत्रं छापली जातात भररात्री.

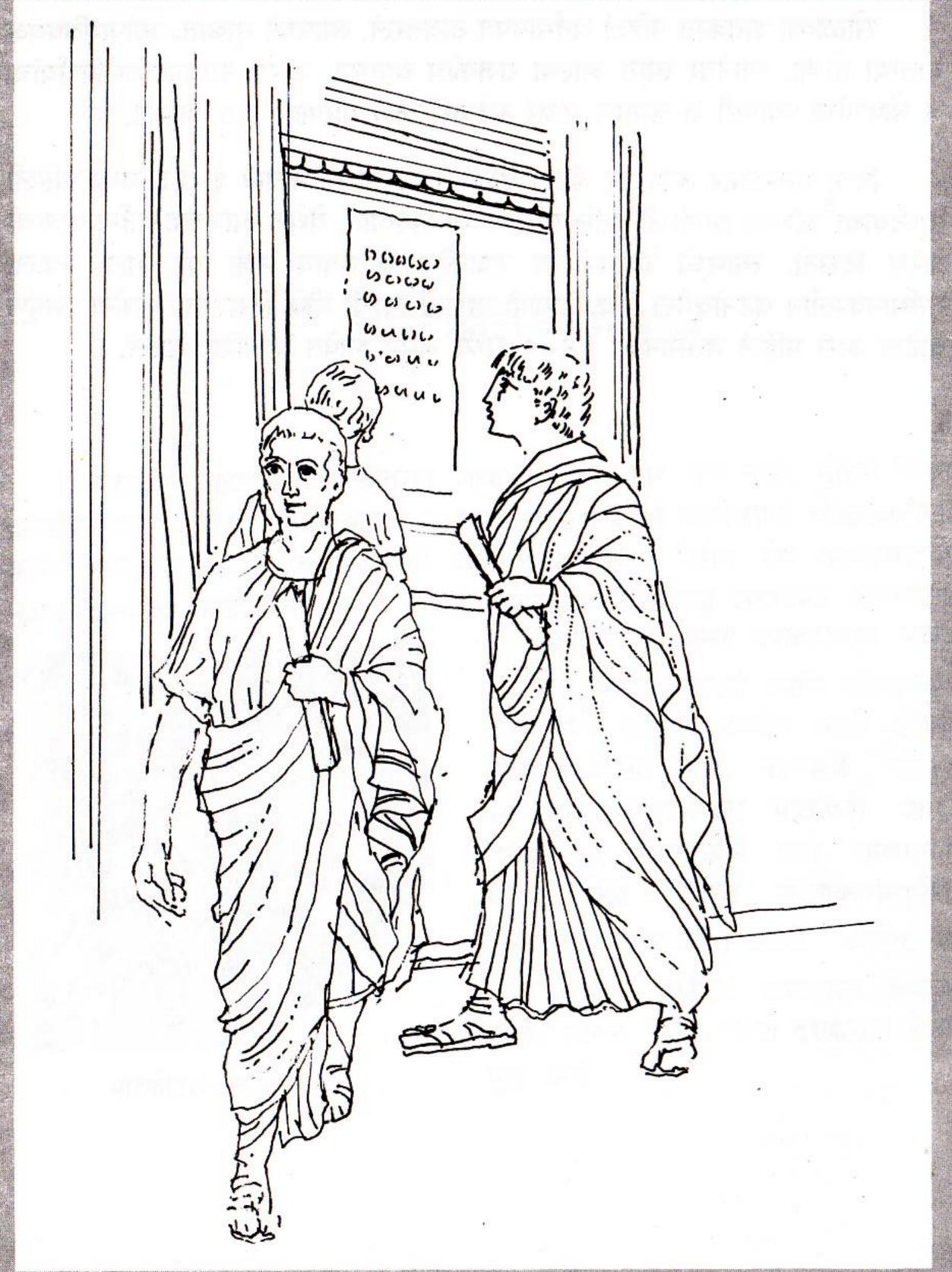
छोट्या गावी राहाणाऱ्यांची एक पंचाईत असते. त्यांना त्या त्या गावचं वर्तमानपत्रं मिळतं ते सकाळी, पण मुंबई- पुण्याकडची वर्तमानपत्रं येऊन पोचतात ती दुपारी किंवा रात्री; आणि ती सुध्दा बऱ्याच वेळा त्या वर्तमानपत्रांच्या डाक आवृत्त्या असतात. त्यामध्ये कालच्या बातम्या असतात. वर्तमानपत्राच्या भाषेत खरं तर त्या 'बातम्या'च राहिलेल्या नसतात. पण या छोट्या गावातल्या लोकांनाही मुंबई, दिल्ली, मद्रास यासारख्या शहरांत राष्ट्रीय पातळीवर काय घडलंय हे सविस्तर वाचायला हवं असतं.

एवढ्या सकाळीच तुमच्या दारी वर्तमानपत्रं यावं यासाठी आदल्या दिवशी आणि रात्रीही किती लोक त्यात गुंतलेले असतात याची कल्पना आहे का तुम्हाला? रोज, अगदी रविवारीसुध्दा या मंडळींचा कामाचा कारखाना चालूच असतो. आज वर्तमानपत्रं छापलेली असतात, परंतु त्यांचा जन्म हस्तलिखित स्वरूपात झाला.

प्रारंभ

ज्युलियस सीझरच्या अधिपत्याखालील रोमन साम्राज्यात आजच्या वर्तमानपत्राचा जन्म झाला. सीझर रोज हस्तलिखित घोषणा काढायचा. त्यांना म्हणत - अॅक्टा दिडरना म्हणजे रोजच्या घटना, ख्रिस्तपूर्व ५९ मध्ये अॅक्टा सिनटॉस नावाने हस्तलिखितं येऊ लागली. त्यामध्ये असत ते सिनेटमधील (लोकसभेतील) चर्चांचे वृत्तांत. ही हस्तलिखितं लोकांना वाचायला सोयीचं होईल अशा जागी भिंतींवर चिकटवली जात. पण आपल्या साऱ्याच गोष्टी लोकांना कळतायत हे पाहून सरकारी अधिकारी, राजकारणी नाराज झाले. त्यांनी ही घोषणापत्रं स्थगित केली. सेन्सॉरशिपचं आरंभीच्या काळातलं हे उदाहरण म्हणता येईल.

युरोपात पंधराव्या शतकात छापखाने वापरात आले. मात्र त्याच्या बऱ्याच आधी चीनमध्ये छपाईचं तंत्र अवगत झालं होतं. यामुळे छापलेला शब्द हे दळणवळणाचं, संवादाचं फार महत्वाचं साधन बनलं. बातमीपत्रं जलद गतीनं आणि सहजपणे छापली जाऊ लागली. यानंतर त्यांचं वर्तमानपत्रात रूपांतर स्वाभाविकपणेच झालं.

सोळाव्या शतकात पहिलं वर्तमानपत्र अवतरलं. त्यामध्ये मुख्यतः व्यापारविषयक बातम्या होत्या. त्यानंतर त्यात आल्या राजकीय बातम्या. कारण सरकारच्या निर्णयांचा व घोषणांचा व्यापारी व व्यापार यांवर सरळसरळच परिणाम होत असतो.

दि टू एन्काउंटर ऑफ दि बॅटल फ्लॉडन फिल्ड या नावानं १५१३ मध्ये पहिली 'युध्दकथा' प्रसिध्द झाली ती वृत्तांत पुस्तिकेच्या स्वरूपात. येथेच आजच्या वर्तमानपत्राचा प्रारंभ दिसतो. त्यामध्ये व्यापारी व राजकीय बातम्याच नव्हे तर आज ज्याला वर्तमानकालीन घटनांवरील टिकाटिप्पणी म्हणतो त्याची बीजं दिसतात. सर्वांना रसपूर्ण वाटेल असं पहिलं वर्तमानपत्र १६०९ मध्ये जर्मन भाषेत प्रकाशित झालं.

२ भारतातील वर्तमानपत्रे

भारतातील मुद्रण आणि वितरण यांचा इतिहास फार जुना नाही. मोहरा किंवा दंगडशिलांवर कोरलेली अशोकाची आज्ञापत्रं यांना, संदेश वहनासाठी चोखाळलेला कथित शब्दापलीकडील वेगळा मार्ग असं जरूर म्हणता येईल. पण आपल्याकडे मुद्रणयंत्रासारखं काही तयार झालं नव्हतं कापडावर ठश्यांच्या सहाय्यानं छापण्याचं आपल्याकडे जुन्या काळापासून अव-

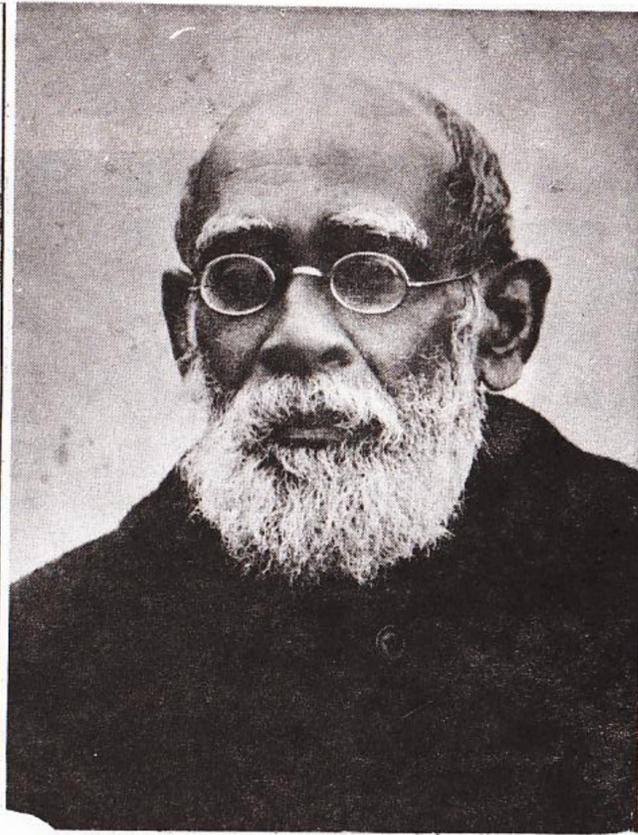
मोहंजोदडोतील शिक्का

गत आहे. तथापि छपाई आणि संदेशवहनं यांच्यामध्ये आपण कधीच काही प्रगती केल्याचं दिसत नाही. महत्वाचे संदेश आपल्याकडे दूतांमार्फत पाठविले जात. त्यांची एक साखळीच असे. गावगप्पा पसरत त्या भटक्या कलाकारांमार्फत. मुसलमानी साम्राज्यात खबरे असत. ते गावोगावची हकीगत सम्राटाला लिहून सांगत असत. त्यात त्यांना दरबारात मोठा हुद्दा असे.

राममोहन रॉय

सुरेन्द्रनाथ बॅनर्जी

युध्दानंतर सरकारनं छपाईसंबंधात अधिक कडक कायदेकानून लागू केले. त्यावर बऱ्याच इंग्लीश जाणकारांनी देखील टीका केली. वर्तमानपत्र स्वतंत्र असावं असं त्यांचं मत होतं. यामुळे लोकांच्या भावनांना मोकळीक मिळते आणि सरकारलाही माहिती कळते असं त्यांचं म्हणणं होतं.

सरकारचं कडक नियंत्रण होतं तरीदेखील दादाभाई नौरोजी यांचा 'रास्त गोप्तार' किंवा सुरेन्द्रनाथ बॅनर्जी यांचा 'बॅंगाली' यासारखी वर्तमानपत्रं प्रसिध्द होत राहिली. अनिष्ट सामाजिक चालीरीतींविरुध्द मुख्यतः त्यांत लेखन असे. यांमध्येच १९१९ साली सुरु झालेल्या 'यंग इंडिया' या साप्ताहिकाचा समावेश करता येईल. त्याचे संपादक होते मोहनदास करमचंद गांधी. एक वकील, एक सामाजिक आणि राजकीय कार्यकर्ते. त्यांना 'छापील शब्दाची ताकद कळली होती. त्यांनी अक्षरशः शेकडो लेख लिहून ते 'यंग इंडिया' मध्ये प्रकाशित केले. अखेरीस त्या लेखनामुळे त्यांना १९२२ मध्ये कारावास सहन करावा लागला.

त्यांचं पत्रकारांना सांगणं असे की छापखाने (सरकारनं) बंद केले तरी नाउमेद होऊ नका. हातांनी लेखांच्या प्रती करा आणि वाटा. कशाही पध्दतीनं लोकांना

Subscription yearly Rs. 5.
" Half yearly Rs. 3.

THE SIMLA VISIT

YOUNG INDIA

Published Every Wednesday.

Edited by M. K. Gandhi.

NEW SERIES }
VOL. III, No. 21 }

AHMEDABAD, WEDNESDAY, MAY 23rd, 1921.

{ PRICE TWO ANNAS
PER COPY.

Notes.

Maulana Mahomed Ali—I observe that the *Indian Social Reformer* rates me for not having said anything about Moulana Mahomed Ali's speech at Madras, and not having criticised Lala Lajpat Rai's at Bombay. I must not answer the inferences and the innuendoes contained in the paragraph. Critics do not know under what difficulties I edit *Young India*. I rarely read newspapers. I cannot even get them during my incessant travelling. But having read this criticism, I purposely procured at Simla a copy of the Moulana's speech. I have only just read it. I have twice read the paragraph criticised, and I am of opinion that it contains nothing in it that is objectionable. The speech is certainly not inconsistent with his interview at Allahabad. In the Madras speech, he simply states the Muslim position. In the Allahabad interview, he has accepted my application and restriction of the ideal Muslim conduct. There is no doubt that if the Mussalmans could take up arms, they would do so in defence of Islam. The difficulty arises because of our belief in the impossibility of the Afghans invading to defeat the British without wishing at the same time to occupy India. That may be and will be a good reason for Mussalmans, if they are true to India, not joining the Afghans even if they were able. But we may not dispute the theoretical religious right of Mussalmans to state their correct position. We can only honour them for it. The two great qualities of the brothers are their bravery and sincerity. And I can read nothing but these two qualities in the Madras speech.

Lala Lajpat Rai—Let me take the *Indian Social Reformer* into the secret of my methods. My assistant drew my attention to the hostile criticism of Lajpat Rai's speech and asked me whether I wished to say anything upon it. I had not the text of his speech before me, nor had seen any criticism. I therefore wrote to Lajpat, asking him to enlighten me on the matter, and suggesting that he should apologise, if a single hasty word was uttered. It has been my privilege on close acquaintance to find him generous, forgiving and frank. He said in his letter that his Bombay speech was a specially considered utterance, and that he had not attacked any person in it. He had only dealt with the action of the Moderates as a

party. He sent me the cutting for my opinion. This was whilst I was in Sindh. I was unable to read it and had forgotten all about it, till the *Reformer's* rebuke reminded me of it. I have now read Lajpat Rai's speech and have much pleasure in stating that I find nothing offensive or discourteous in it. It is undoubtedly in Lajpat Rai's fighting style. It is a party speech. He has adopted, by long residence in the west, the western form of criticism. But it is best western form. There is nothing vulgar in it. His charges are not unjustified by the conduct of the Moderate ministers. His worst charge is that they have merged themselves in the bureaucracy. It is a serious charge to make, but the instances adduced by him surely prove it. The Moderates may retort, if they choose, that outsiders cannot appreciate the difficulties of the ministers. But that is just what proves the error of the great leaders who find themselves allied with the Government. They should have known that such would be their lot, or they should now know by experience, that it is no use being ministers, until they have an effective control over the Government policy. All the repression that is now going on, is almost as bad as before. It makes little difference that now there is the farce of a trial. The fact is, that most of the political sections of the Penal Code are such as to bring almost every non-co-operation speech under them. I believe that if I was charged, I should have to plead guilty to the charge of sedition. It is the duty of a non-co-operator to preach disaffection towards the existing order of things. Non-co-operators are but giving disciplined expression to a nation's outraged feelings. I should like to see a considered reply to Lala Lajpat Rai's strong indictment. In my humble opinion, the speech of Lala Lajpat Rai does not betray any loss of temper, and is quite in keeping with the advice he tendered the youth of the country in his concluding paragraphs.

'A Messenger of God'—I have received a cutting, in which I am reported to be credited with being a messenger of God, and I am asked whether I claim to have any special revelation from God. I have already dealt with the miracles attributed to me. As to this the latest charge, I must disown it. I pray like every good Hindu. I believe that we can all become messengers of God, if we cease to fear man and seek only God's Truth. I do believe I am seeking only God's Truth and have lost all fear of man. I therefore do feel that

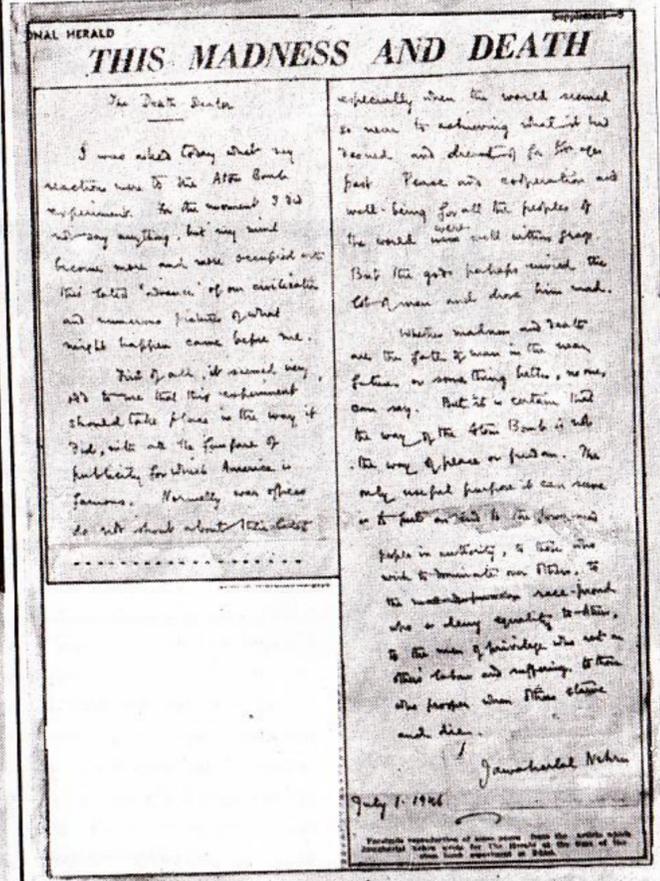
'यंग इंडिया'चे समोरचे पान

करणाच्या वार्तापत्रांनी समृद्ध असे. 'बॉम्बे क्रॉनिकल'चे खंदे संपादक बेंजामिन गाय हॉर्निमन हे टाइम्स ऑफ इंडियाला 'बेरिबंदरची बुद्धी' म्हणत. मात्र तरीसुद्धा त्यांना टाइम्स ऑफ इंडियाशी स्पर्धा कधी करता आली नाही. त्यांच्याइतकं जुनं नाही पण तरीदेखील ऐतिहासिक महत्वाचं वर्तमानपत्र म्हणजे नॅशनल हेराल्ड. ते १९३६ मध्ये सुरु झालं, आणि त्याच्या संचालक मंडळाचे अध्यक्ष होते जवाहरलाल नेहरू. खरं तर पक्षांनी चालविलेली वर्तमानपत्रं फार काळ टिकत नाहीत. पण या नियमास अपवाद असलेल्या काहीपैकी एक आहे नॅशनल हेराल्ड.

त्या काळात बरेच धाडसी आणि बुद्धिमान लोक पत्रकारितेकडे आकृष्ट झाले. बेंजामिन गाय हॉर्निमन यांचा भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याला पाठिंबा असे. बंगालच्या फाळणीविरुद्ध १९०५ मध्ये झालेल्या निदर्शनांत त्यांनी भाग घेतला. त्यावेळी धोतर नेसून रस्त्यातून ते अनवाणी चालत गेले. विलिंग्डन यांचं स्मारक उभारण्याविरुद्ध उभारलेल्या मोहिमेचं त्यांनी नेतृत्व केलं. आणि १९१८ मध्ये एफ्ल्युएंझाची जबरदस्त साथ आली तेव्हा त्यांनी घरोघरी जाऊन लोकांना मदत केली. रौलट कायद्याविरुद्ध त्यांनी सत्याग्रह केला आणि अमृतसर हत्याकांडाबद्दल त्यांनी विरोधी लेखन केलं तेव्हा ते आजारी होते. तरी त्यांना बाहेर खेचून नेऊन १९१९ साली भारताबाहेर पाठविण्यात आलं. ते १९२१ साली भारतात पुन्हा आले ते परवानगी विनाच!

किम, द जंगल बूक आणि बॅरक रुम बॅलेंडस्चे लेखक रुडयार्ड किपलिंग हे लाहोर येथील सिव्हील अँड मिलिटरी गॅझेटच्या संपादकीय मंडळावर होते. निरस सरकारी वृत्तांतांची मुद्रितं तपासण्यात त्यांचा बराच वेळ जात असे. ती वाचता वाचता स्वाभाविकपणेच त्यांचा सरकारविरोधी उपरोध तयार झाला असावा. 'डिपार्टमेंटल डिट्रीज' या शीर्षकानं नंतर प्रकाशित झालेल्या त्यांच्या कविता प्रथम आल्या त्या सिव्हील अँड मिलिटरी गॅझेटमध्ये. पण त्यांच्या उपरोधिक लेखनांनं त्यांचे ज्येष्ठ नाराज झाले. त्यांची बदली अलाहाबादच्या 'द पायोनियर'मध्ये करण्यात आली. तेथे त्यांनी कविता आणि उपहासात्मक कविता लेखन चालूच ठेवलं. पण वृत्तपत्र हा मामला गंभीर असल्याचा दावा करून किपलिंग यांच्या लिखाणाला फारशी दाद देण्यात आली नाही. नंतरच्या काळात 'द पायोनियर'चे हे अंक अमेरिकेत भरमसाठ किमतीला

बेंजामिन गाय हॉर्निमन नॅशनल हेरॉल्ड मध्ये लिहिलेला पं. नेहरूंचा एक लेख.

विकले गेले. 'द सिव्हील अँड मिलिटरी गॅझेट' मध्ये त्याच्या स्मृत्यर्थ एक खोली आहे असे सांगतात.

अशा तऱ्हेनं केवळ भारतीयांनीच संपादित केलेल्या, नव्हे तर काही ब्रिटिशांनी चालविलेल्या भारतीय वर्तमानपत्रांचा भारतीय स्वातंत्र्यलढ्याशी सरळ व प्रत्यक्ष संबंध होता. यापैकी काही वर्तमानपत्रांची नावं माहिती असायला हवी. केसरी, मराठा, इंडियन रिव्ह्यू, बाँबे क्रॉनिकल, लिबर्टी, फॉरवर्ड, अँडव्हान्स, सर्व्हंट ऑफ इंडिया, जस्टीस, बेंगाली, वंदे मातरम्, अल् हिलाल, स्वराज्य, हितवाद यापैकी काही अद्याप चालू आहेत. पण बहुतेकांची नावं इतिहासात नोंदली गेली आहेत.

जगभरच्या गेल्या काही शतकांतील वृत्तपत्रांचा इतिहास पाहिला तर असं दिसून येईल की जुलमीतलं जुलमी राज्यदेखील लोकांची मुक्त आविष्काराची उर्मी दाबून ठेवू शकत नाही. कल्पना, विचार सतत तेवते ठेवण्यासाठी वृत्तपत्रांचा चांगला उपयोग होतो आणि लोकांचा जाणून घेण्याचा हक्कही त्यांमुळे अबाधित राहतो. आज वर्तमानपत्रं सारखी निर्माण व तेवढ्याच संख्येनं नाहीशी होत असतात. भारतात बरीच वर्तमानपत्रं आणि मासिकं आहेत. पण या मोठ्या संख्येमुळे उगाच गैरसमजही होतो. दैनिकांचंच उदाहरण घ्या. त्यांचा एकूण खप आहे फक्त नव्वद लाख. देशाच्या अडुसष्ट कोटी लोकसंख्येमध्ये पंचवीस कोटी साक्षर हीच मुळात संख्या लहान. त्यामध्ये एवढासा खप... लोकांना माहिती करून देण्याचं व्रत कसं पार पडणार?

३ वार्तासंकलन आणि संपादक

वार्तासंकलनाचं दालन म्हणजे वृत्तपत्राचा आत्माच. या ठिकाणी शहरातील, देशातील आणि जगातील बातम्या एकत्र होतात. येथूनच वार्ताहर बातम्या मिळविण्यासाठी बाहेर पडतात, आणि पुन्हा येथेच येऊन अथवा टेलिफोन करून बातम्या देतात. येथेच टेलिप्रिंटरची यंत्रं धडधडत असतात आणि त्यामधून बाहेर पडणाऱ्या कागदावर देशातल्या व जगातल्या महत्वाच्या शहरांमधून बातम्या प्रकट होत असतात. काही वर्तमानपत्रांत टेलिप्रिंटरनं जिल्हाकेंद्रं देखील जोडलेली असतात. टेलिप्रिंटर यंत्रं टाइपरायटरप्रमाणे असतात. फक्त ती विजेच्या तारांनी अथवा रेडिओ लहरींनी जोडलेली असतात. जेव्हा एखाद्या केंद्रामधून उदा. दिल्ली, आपरेटर टेलिप्रिंटरवर त्याला बातमीदारानं दिलेला मजकूर टाइप करतो तेव्हा त्या क्षणी दिल्लीशी टेलिप्रिंटर यंत्रणेनं जोडलेल्या फक्त देशातीलच नव्हे तर साऱ्या जगभरच्या सगळ्या वर्तमानपत्रांमध्ये तो मजकूर जसाच्या तसा मिळतो.

सरकार, उद्योगधंदे वा व्यापारसंस्था यानी काढलेल्या प्रसिध्दीपत्रकांमधून देखील बातम्या मिळतात. बातम्या पुरविणारे आणखी एक ठिकाण म्हणजे वृत्तसंस्था. या ठिकाणी वृत्त प्रतिनिधी आणि वार्ताहर नेमलेले असतात. ते केंद्र कचेरीकडे आपल्या

कला संपादक छायाचित्रं, इतर चित्रं, आकृत्या ठरवतो. जाहिरात व्यवस्थापक दुसऱ्या दिवशीच्या वर्तमानपत्रात किती जाहिरात आहे हे सांगतो. एव्हाना अद्याचा 'पेपर' कसा असेल यातील बऱ्याच गोष्टी ठरलेल्या असतात. अर्थात नंतर घडणाऱ्या घटनांनी हे रूप पूर्ण बदललं जाण्याची शक्यता असते. अशी महत्वाची बातमी आली तर संभाव्य बदलासाठी प्रत्येकालाच तयार रहावं लागतं.

वार्तासंकलनाचे दालन

वर्तमानपत्राच्या संपादकीय विभागात कोण काम करतं हे समजून घेण्यासाठी त्यांना एका मोठ्या दालनात आणून बसवू या. आधुनिक वृत्तपत्रात याच प्रकारे सर्व कर्मचाऱ्यांना एकत्र समावले जातं. त्यातील काही व्यक्तींभोवती फारतर कोचेच्या भिंती असतात व अशा तऱ्हेनं छोट्या खोल्या तयार होतात. पण त्यांना बाहेरचं व बाहेरच्यांना आतलं पूर्ण दृश्य दिसतं. हे मोठी दालन शांत असतं, कारण आधुनिक वीजाणू मुद्रण यंत्रविज्ञानात आवाज नसतोच.

ही मोठी दालन दोन भागांत विभागू या. त्यातल्या एका भागात बातम्या एकत्र होतात. दुसऱ्या भागात त्यावर संपादकीय संस्कार केले जातात. बातमीदार रोजच्या घटनांच्या बातम्या मिळविण्यासाठी बाहेर जातात. उदाहरणार्थ समारंभ आधीच जाहीर झालेले असतात आणि वर्तमानपत्राच्या दैनंदिनीत त्यांची नोंद असते. वृत्तपत्रानं स्वतः करविलेल्या विषयावर वृत्तलेख तयार करण्याच्या दृष्टीनं माहिती मिळविण्यासाठी देखील ते बाहेर पडतात. काही वार्ताहर शोधवृत्तांच्या मागावर जातात. समाजातील गैर घटनांचा शोध घेऊन वर्तमानपत्रातून लोकांसमोर त्या सप्रमाण मांडणे ह्या अशा गोष्टींबद्दल काही वेळा लोकं त्यांची प्रशंसा करतात. या मोहिमांचा हेतू असतो. काही वार्ताहर आदल्या दिवशीच्या घटनेचं पुढे काय झालं या तपासात निघतात. काही वार्ताहरांच्या काही गोष्टी बांधील असतात. ते त्या मार्गी लागतात जसं की गुन्हेगारी, न्यायालयं, महानगरपालिका वगैरे ठिकाणी ठरलेले वार्ताहर ठरलेल्या वेळी जाऊन बातम्या आणतात. आता बऱ्याच वर्तमानपत्रांत मुलीही वार्ताहरांचं काम करतात. पूर्वी असं नव्हतं. वार्ताहरांचं काम कठोर मागण्या करणारं असतं आणि मुली ते अधिक सुकरपणे करू शकतील असंच त्यांनी सिध्द केलं आहे.

प्रत्येक वार्ताहराला प्रारंभी बांधील कामं करावी लागतात. त्यात गुन्हेगारी, न्यायालय, महापालिका अशी क्षेत्रं येतात. त्यानंतर तो स्वतःचं विशेष क्षेत्र ठरवितो. क्रीडावार्ताहर फक्त खेळाच्या बातम्या देतात, तर गुन्हेगारी वार्ताहर गुन्हेयांच्या. लौकरच त्यांच्या पोलिसांशी ओळखी होतात. गुन्हेगारी जग त्यांना परिचयाचं होतं. याच संपर्काचा त्यांना उपयोग होतो.

पूर्वी वार्ताहराला गरज असे ती फक्त पेन आणि वही याची. कोणत्याही घटनेची माहिती घेऊन परत कचेरीत आल्यावर तो सहसा बातमी टाईप करतो. लघुलेखन हे वार्ताहराचं आवश्यक कौशल्य मानलं जातं. आता वार्ताहर टेप रेकॉर्डर्स वापरतात. भारतीय भाषांतील वार्ताहर विशेषतः मुलाखतींसाठी अजूनही हातांनी मजकूर लिहितात. पण काही भाषांमध्ये टाइपरायटर्सचा अधिक उपयोग होऊ लागला आहे.

वार्ताहरांचा आणखी एक गट असतो. विशेषतः दिल्लीमध्ये त्यांना मोठं नाव असतं - विशेष प्रतिनिधी. त्यांना संसदेच्या आणि भारत सरकारच्या विविध मंत्रालयांच्या बातम्या द्याव्या लागतात. रटाळ भाषणं आणि कंटाळवाण्या चर्चा ऐकत त्यांना बसावं लागतं, पण डोळे उघडे ठेवले तर त्यांना रोमहर्षक घटना वृत्तांत लिहिण्यास मिळते आणि घालवलेल्या वेळाचं चीज होतं. याशिवाय राजनैतिक प्रतिनिधी, औद्योगिक प्रतिनिधी, विज्ञान प्रतिनिधी असे वार्ताहर असतात. अलिकडेच एका वर्तमानपत्रात महिला घडामोडी प्रतिनिधी नेमण्यात आला आहे.

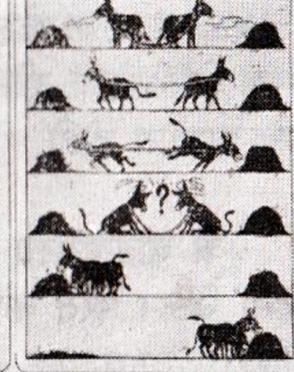
टेलिप्रिंटरवर येणारी, टपालानं येणारी, बातमीदारांकडून येणारी अशा ठिकठिकाणाहून सारख्या बातम्या येत असतात. त्यांच्यावर संपादकीय संस्कार करण्याचं किंवा त्यांचं पुनर्लेखन करण्याचं काम उपसंपादकाचं. येणारा मजकूर चाळायचा, आपल्याला हव्या त्या लांबीइतकी त्यात काटछाट करायची, त्या मजकुराला उत्तम शीर्षक द्यायचं अशी कामं त्याला करायची असतात. पुनर्लेखनाचं काम तर अतिशय कौशल्याचं, परंतु भटकून वार्ताहरी करण्याची सवय झालेल्यांना हे काम फार बैठ वाटण्याची शक्यता आहे. हा स्वभावप्रकृतीचा प्रश्न असतो. काहींना टेबलाशी बैठ काम आवडतं तर काहींना बाहेर पडून लोकांना भेटणं, अधिक ओळखी वाढवणं,

क्रिकेटची थाकेलो लोईड विश्वकपनी छारनो बढलो लेवा मांगे छे?

... अन्वयेन... क्रिकेट... विश्वकप... छारनो... बढलो... लेवा... मांगे... छे?

ओपियव

... अन्वयेन... ओपियव... अन्वयेन...

नवरातरमां नवरा पेथाभाधना तरंग-तुक्का

... अन्वयेन... नवरातरमां... नवरा... पेथाभाधना... तरंग-तुक्का...

... अन्वयेन... ओपियव... अन्वयेन...

गुजराती रंगीत छालराष्ट्रियता सारकळी

... अन्वयेन... गुजराती रंगीत... छालराष्ट्रियता... सारकळी...

गुजराती रंगीत छालराष्ट्रियता सारकळी

... अन्वयेन... गुजराती रंगीत... छालराष्ट्रियता... सारकळी...

अन्वयेन... गुजराती रंगीत... छालराष्ट्रियता... सारकळी...

मोडसीन पाने आपुं नाटक डेम क्युं?

... अन्वयेन... मोडसीन पाने... आपुं... नाटक... डेम... क्युं?

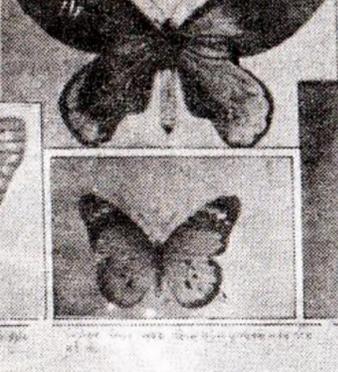
मोडसीन पाने आपुं नाटक डेम क्युं?

... अन्वयेन... मोडसीन पाने... आपुं... नाटक... डेम... क्युं?

प्रवासी पतंगियां

... अन्वयेन... प्रवासी पतंगियां... अन्वयेन...

गुजराती समाचार

राष्ट्रियता सारकळी

... अन्वयेन... राष्ट्रियता सारकळी... अन्वयेन...

विरोधपत्राची इरी अन्वयेन सांघी शक्य अन्वयेन?

... अन्वयेन... विरोधपत्राची इरी... अन्वयेन... सांघी शक्य... अन्वयेन?

नरनुं सौन्दर्य अन्वयेन मादानी शक्ति

... अन्वयेन... नरनुं सौन्दर्य... अन्वयेन... मादानी शक्ति...

क्रशमीरना ज. अम. शाड अ. झडकनी आड!

... अन्वयेन... क्रशमीरना... ज. अम. शाड... अ. झडकनी आड!

“पाकिस्तान: घेरतां वादजो” -जिया सामे डे विकास सामे?

... अन्वयेन... पाकिस्तान: घेरतां वादजो... जिया सामे डे विकास सामे?

मोडसीन पाने आपुं नाटक डेम क्युं?

... अन्वयेन... मोडसीन पाने... आपुं... नाटक... डेम... क्युं?

मोडसीन पाने आपुं नाटक डेम क्युं?

... अन्वयेन... मोडसीन पाने... आपुं... नाटक... डेम... क्युं?

अक्षरजुळणी करणाऱ्या वर्तमानपत्रातील संपादकीय कार्याचा तक्ता

संपादक

अग्रलेखाचे लिखाण
संपादकास पत्रे
पुस्तक परिक्षणे
स्तंभ लेखन
संपादकीय पान
विविध सदरे

सहायक संपादक

बातमीदार व प्रतिनिधी

वृत्तसंपादक

राज्य व जिल्हा पातळीवरील

खास वार्ताहर

विशेष वार्ता विभाग : कला, चित्रपट, विज्ञान
विषयक बातमीदार, रेडियो, दूरदर्शन वृत्त प्रतिनिधी

संपादकास साहाय्य करणारे -
कार्यकारी संपादक
व्यंगचित्रकार
वृत्तसंकलक इतर कर्मचारी

प्रमुख वार्ताहर,
वार्ताहर छायाचित्रणकार

प्रमुख उपसंपादक, उपसंपादक,
क्रीडा, व्याण वगैरे

मुद्रित तपासनीस

जेवढं वर्तमानपत्र मोठं तेवढी त्याची यंत्रणा विस्तृत असते. उपवृत्तसंपादक, विज्ञानसंपादक, छायाचित्र संपादक असेही अधिकारी असतात. पण हे सगळे धागे शेवटी जाऊन पोचतात संपादकाशी. त्याचं काम नेत्याचं आणि सूत्रधाराचं असतं. वाद्यवृंदाचा जसा संचालक तसा वर्तमानपत्राचा संपादक ही तुलना त्यातल्या त्यात जवळची. वाद्यवृंदाच्या प्रत्येक वादकाला संचालक सूचना देतो. त्याप्रमाणे तो त्यांचे स्वतःचे वाद्य स्वतंत्र वाजवतो आणि ते योग्य स्वरमेळामध्ये बसतं.

संपादकाला तर काचेची खोली हवीच. प्रत्येक वर्तमानपत्रामध्ये संपादकाची भूमिका वेगवेगळी असते. एकाद्या वर्तमानपत्रात तो मुख्यतः लिहिणारा माणूस असतो. विषय ठरवायचा, लिहायचे, संपादकीय पाठवायचे आणि मग संपादकीय पानाचे काम पाहायचे. बाकीच्या गोष्टी सहकाऱ्यांवर सोडायच्या अर्थात त्याचं नियंत्रण असणारच. किंवा तो फक्त नियोजनकर्ता असेल आणि त्याचा बहुतेक वेळ आणि कल्पनाशक्ती बातमी कशी आणवयाची, ती प्रसिध्द कशी करायची, तसेच महत्वाच्या विषयावर कसं मतप्रदर्शन व्हायला हवं हे ठरविण्यातच खर्च होईल. तो कदाचित एक ओळ ही लिहिणार नाही. ऐकून नवलच वाटेल, पण जगातले काही उत्तम तडफदार संपादक नुसत्या कल्पना डोक्यात घोळवत असतात आणि इतरांना लेखनप्रवृत्त करतात.

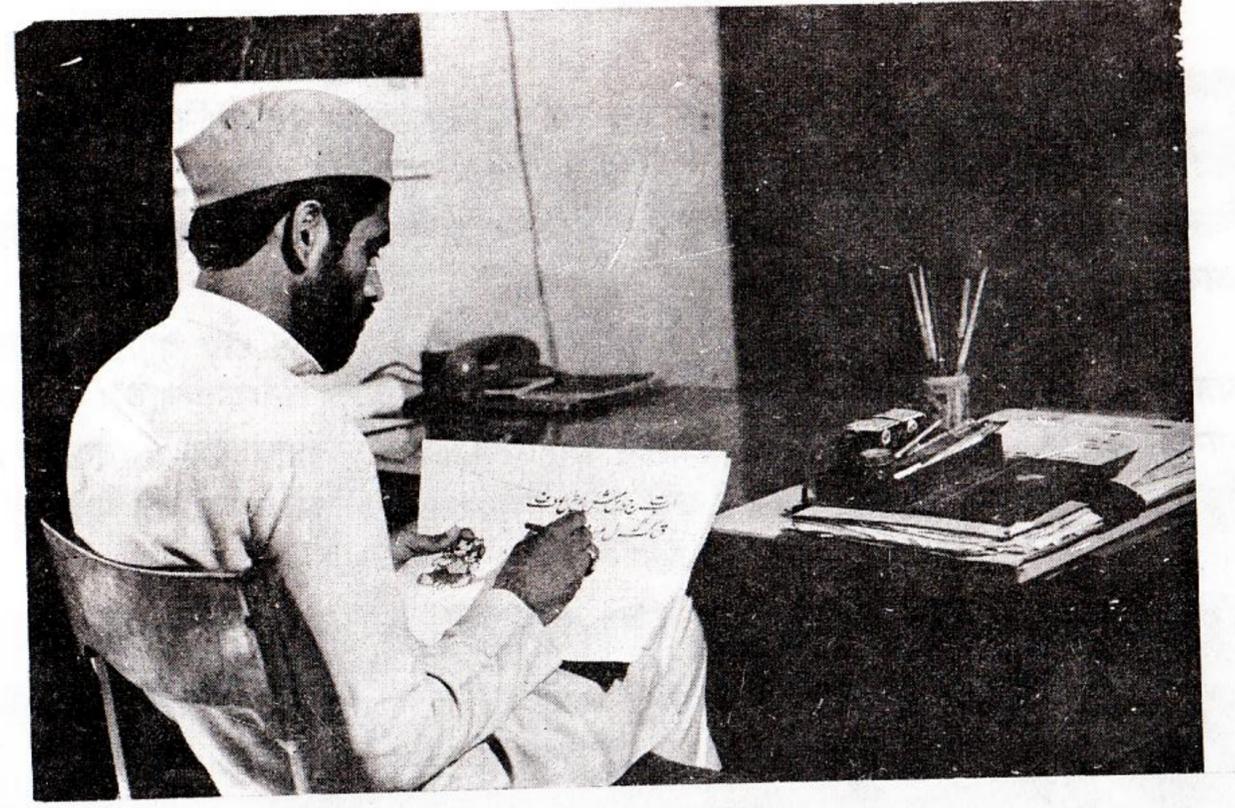
मात्र भारतीय संपादक सहसा संपादकीय किंवा स्तंभलेखन पसंत करतात, ते नियोजनास फार वेळ देत नाहीत. काही देशांमध्ये नियोजनकौशल्य असणाऱ्या संपादकांस पसंती असते. भारतातही काही संपादक या बाबतीत अनुकूलता दाखवू लागले आहेत.

४ छापखान्यात

वर्तमानपत्र काढणारी माणसं कोण असतात? तुम्हाला वाटेल की याचं फक्त एका शब्दात उत्तर देता येईल - पत्रकार, तर तुमचं थोडंफार बरोबर आहे एवढंच म्हणता येईल.

पत्रकारांनी लिहिलेल्या बातम्या आणि लेख लोकांपर्यंत पोचण्यासाठी वर्तमानपत्र छापण्याची गरज आहे. त्यासाठी मुद्रण यंत्र, अन्य सामग्री विकत घेऊ शकेल, हिशोब ठेवील, वृत्तपत्राचं वितरण करील आणि एकूणच हा उद्योग चालू ठेवील अशी व्यवसाय संघटना हवी.

तर आता जरा मुद्रणशाळेत जाऊन बघू या. या छापखान्यात खूप माणसं काम करीत असतात. जुन्या उर्दू वर्तमानपत्रात छापखान्यामध्ये हस्ताक्षर कुशल देखील असत. अजूनसुद्धा आधुनिक प्रतिकरूप मुद्रण प्रक्रियेमध्ये या हस्ताक्षर कुशलांचा उपयोग होतो. हे लोक प्रत्येक पान छापण्यापूर्वी लिहून काढतात. छापखान्यात मुद्रित

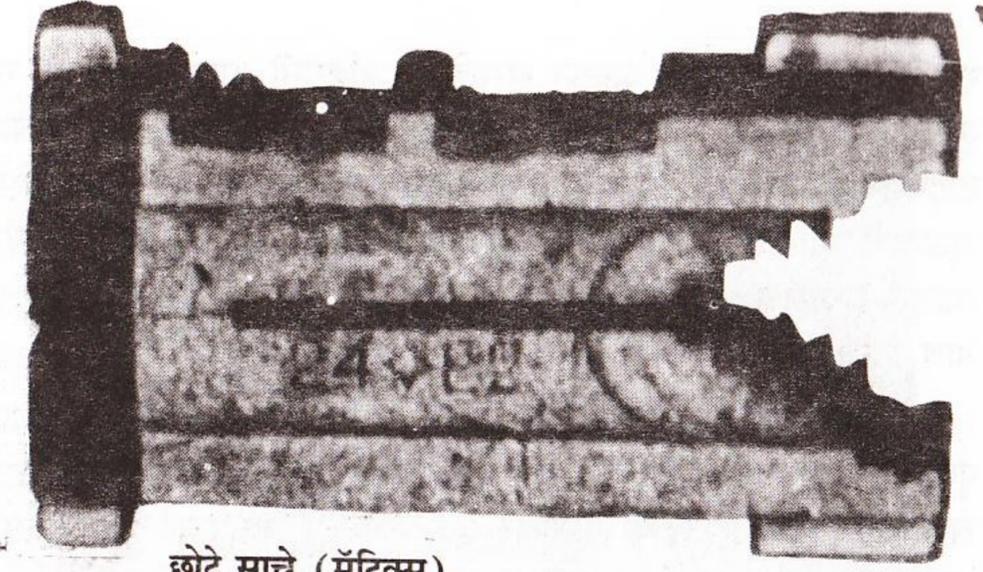
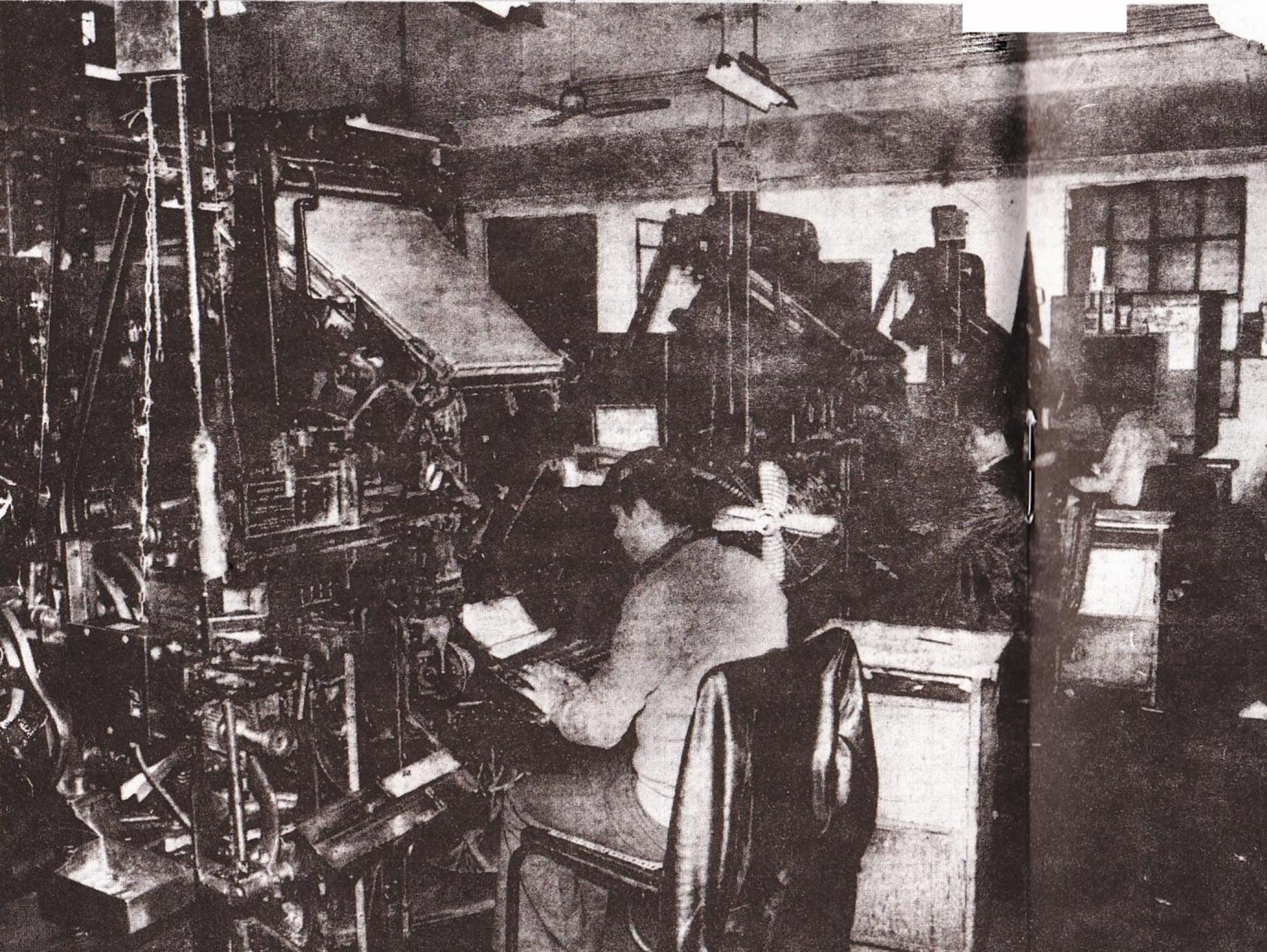
हस्ताक्षर कुशल कामात व्यग्र

तपासनीस असतात. त्यांना बऱ्याच वेळा अनेक लोक फारशी किंमत देत नाहीत. पण प्रत्यक्षात वर्तमानपत्रामध्ये हे लोक फार महत्वाचे असतात कारण जितकं काळजीपूर्वक ते आपलं काम करतील तेवढ्या कमी चुका वर्तमानपत्रात होतील आणि लोकांचा तेवढा विश्वास वाढत जाईल.

बातम्या पुरविणारे लोक आणि त्या लोकांच्या घरांपर्यंत नेणारे लोक यांना विसरून चालणार नाही. वृत्तपत्राच्या मुख्य कचेरीत वार्ताहर असतात, त्याशिवाय जिल्ह्याच्या ठिकाणी आणि काही वेळा खेड्यावरही वृत्त प्रतिनिधी असतात. ते टपालानं किंवा तारेनं बातम्या पाठवितात. काही वेळा ते टेलिफोनही करतात. सगळेच वर्तमानपत्रात पूर्णवेळ काम करतात असं नाही. ते एरवी शिक्षक, वकील, दुकानदार असा काही व्यवसाय करत असतात, आणि फुरसतीच्या वेळात पत्रकार असतात. यातून त्यांना थोडे जादा पैसेही मिळतात.

काही छोट्या गावांत पेपरविक्रेते हेच त्या वर्तमानपत्राचे वृत्तप्रतिनिधी असतात. केरळमध्ये तर खरोखरीच असं घडतं. कारण भारतातल्या इतर कोणत्याही राज्यापेक्षा केरळात साक्षरता अधिक आहे आणि तेथे वर्तमानपत्रांचा खप तीन ते चार लाखपर्यंत असतो.

आज अर्थातच या व्यवसायातही अधिकाधिक विशेषीकरण होत आहे. वर्तमानपत्रात आज सजावट करणारे असतात. त्यांचे काम हेच की वर्तमानपत्राच्या प्रत्येक पानाचं रंगरूप अगदी तपशीलात जाऊन पाहायचं. वर्तमानपत्रात छायाचित्रकार व छायाचित्रसंपादक असतात. त्यांचं रोजचं काम एवढंच की हजारो छायाचित्रं पाहायची

छोटे साचे (मॅट्रिक्स)

आणि त्यातून उद्याच्या अंकासाठी योग्य अशी काही निवडायची. विज्ञान, वास्तुकला, संरक्षण, पर्यावरण, शिक्षण, धर्म या क्षेत्रात विशेष ज्ञान बाळगणारे लेखक वा प्रतिनिधी प्रत्येक वर्तमानपत्राच्या हाताशी असतातच.

तंत्रज्ञान

संपादकीय दालनातील शांततेपासून दूर तळमजल्यावर वा तळघरात असतो छापखाना. जहाजाच्या इंजीनरूम सारखी याची काही प्रमाणात अवस्था, तर काही प्रमाणात याचे रूप कारखान्याचे. येथील यंत्रं वाट पहात असतात वर्तमानपत्राच्या जुळणी झालेल्या पानांची.

छापखान्यातील लायनो टाईप जुळणी यंत्र म्हणजे धातूचे राक्षसच असतात. या छोट्या धातूशाळाच. त्यावर धातूचे मोठे तुकडे रांगत असतात. ते वितळतात आणि

रस तांब्याच्या टायपात जाऊन बसतो. वार्ताहरांनी आपला मजकूर लायनोटाइप यंत्रावर जुळणी करण्यास दिला की ही कारवाई सुरू होते. या यंत्रावरील अक्षररचना टाइपरायटरसारखीच असते. फक्त ऑपरेटर कळा दाबतो तेव्हा छोटे साचे (मॅट्रिक्स) जुळवले जातात आणि वितळलेल्या शिशावर ओळीच्या आकारात दाबले जातात. त्यातून एकसंध ओळ तयार होते. म्हणूनच तर या प्रक्रियेला लाइन ओ टाइप असं नाव दिलं गेलं.

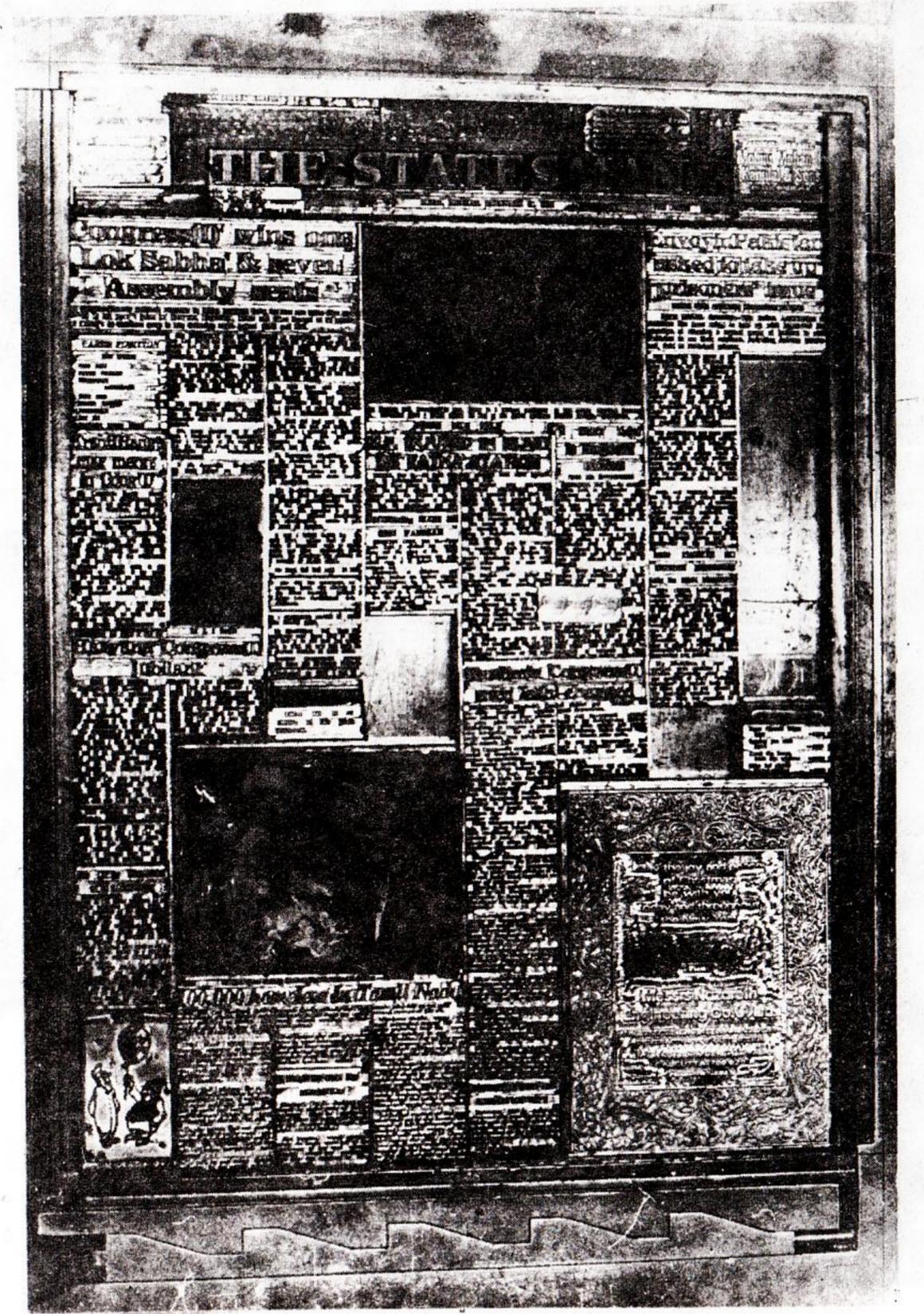
अशा ओळीमागून ओळी एकत्र केलेला मजकूर एका मोठ्या लोखंडी चौकटीत पूर्वनियोजित रचनेप्रमाणे पक्का बांधला जातो. त्याला पान म्हणतात. त्यामध्ये शीर्षकांसहीत सर्व धातूमध्ये असते. या पानावर एक विशिष्ट प्रकारचा पुढा यंत्रामध्ये दाबला जातो. त्यास म्हणतात फ्लॉग. यावरच धातूच्या त्या पानाची प्रतिमा उमटते. तो फ्लॉग अर्धवर्तुळाकार वाकवला जातो. आणि त्यावर वितळवलेलं शिसं ओतलं जातं. हा सुमारे तीस किलो वजनाचा धातूचा पत्रा छपाई यंत्राच्या रूळांवर बसवला जातो. दुसऱ्या टोकाला न्यूजप्रिंट कागदाच्या मोठमोठ्या गुंडाळ्या यंत्रात अडकवून ठेवलेल्या असतात. यंत्र सुरू झालं की धाड धाड आवाज करीत तासाला साठ ते सत्तर हजार प्रती या वेगानं वर्तमानपत्र छापून तयार होऊ लागतं.

छपाईचा आणखी एक मार्ग म्हणजे प्रतिरूप मुद्रण. येथे मूळ पानाची निगेटिव तयार केली जाते. त्यापासून जस्त किंवा अॅल्युमिनियमची ऑफसेट प्लेट तयार करतात. त्यानंतर जो भाग छापायचा तो पाणी किंवा इतर रसायनांनी धुतात. या प्रक्रिये पाठिमागे शाईचा स्वीकार किंवा धिक्कार ही कल्पना असते.

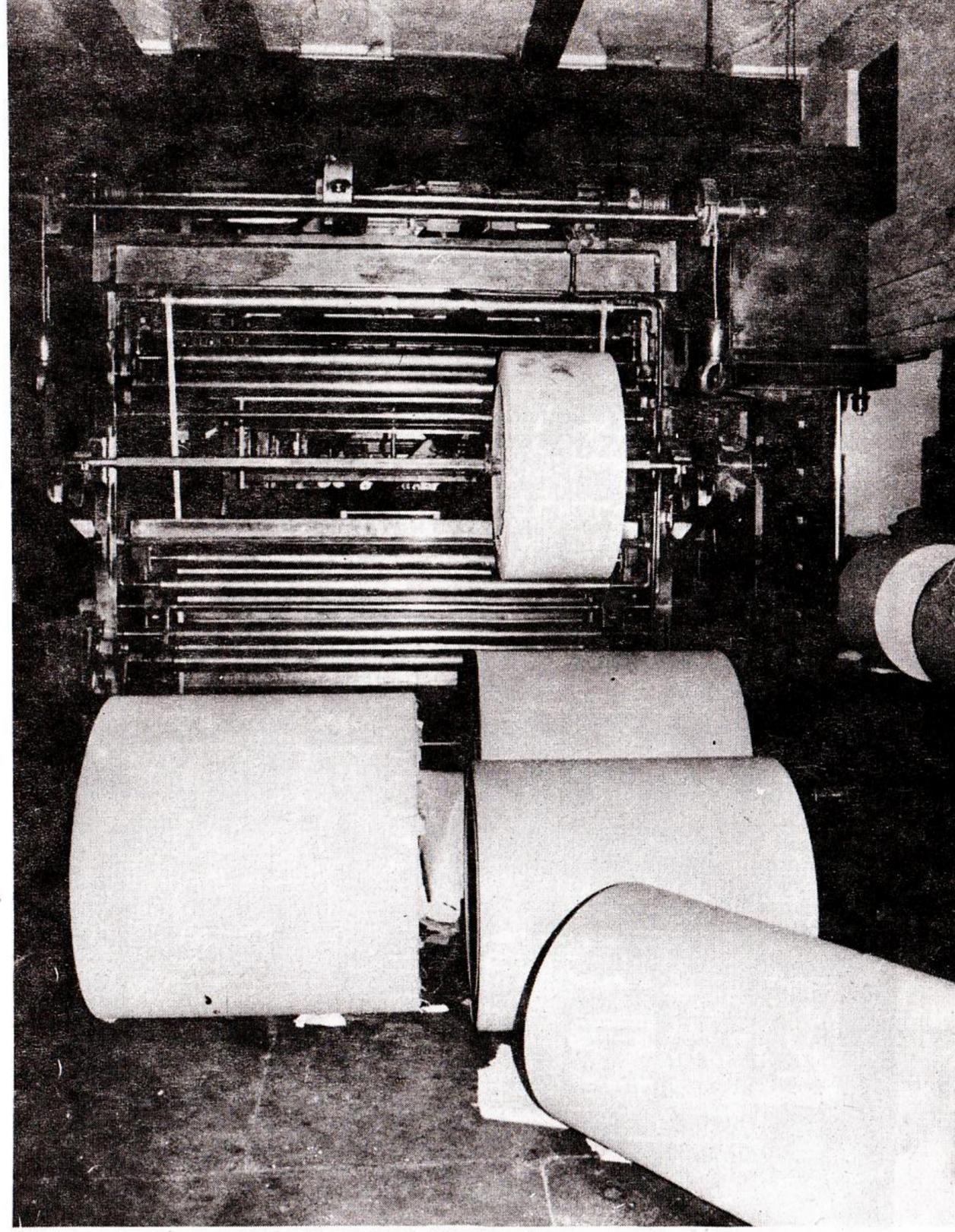
वर्तमानपत्रं छापली जातात तो एक खास प्रकारचा कागद असतो. त्याला न्यूजप्रिंट म्हणतात. हा कागद जलशोषक असतो. त्यावर शाई जलद वाळते, आणि छपाई चालू असताना पसरत नाही.

या यंत्रात छपाईखेरीज कटिंग, एकत्र करणं, घड्या घालणं आणि प्रती मोजणं ही कामं सुध्दा होतात.

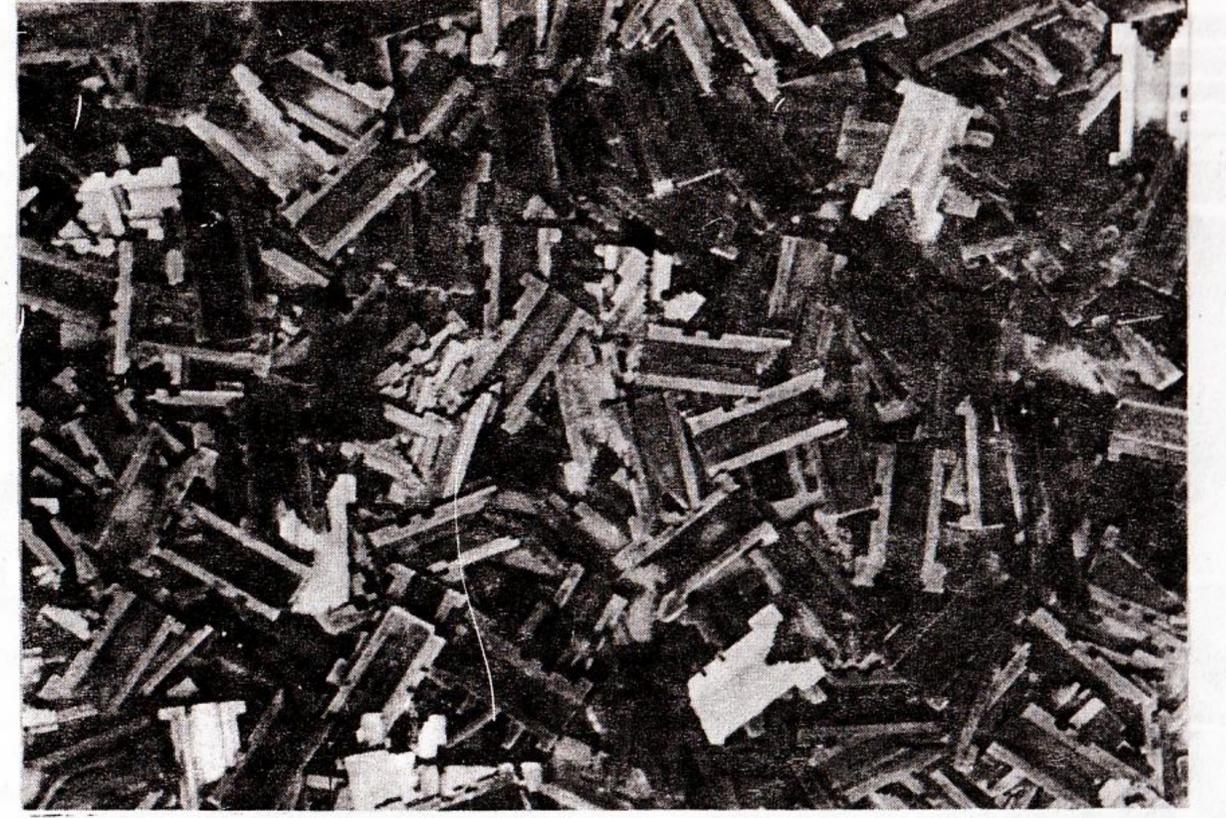
या ठिकाणी खूपच आवाज आणि धांदल गडबड असते. कामगार अक्षरशः कागदाचे डोंगर इकडूनचे तिकडे करीत असतात. धातूची पानं यंत्रावर चढविण्यापासून सर्व कामं लगबगीनं चालू असतात. प्रत्येकाची धावपळ असते ती दुसऱ्या दिवसाचा 'पेपर' वेळेवर यावा म्हणून.

वर्तमानपत्राची पान-बांधणी

वर्तमानपत्राच्या कागदांची गुंडाळी

(मॅट्रिक्स)

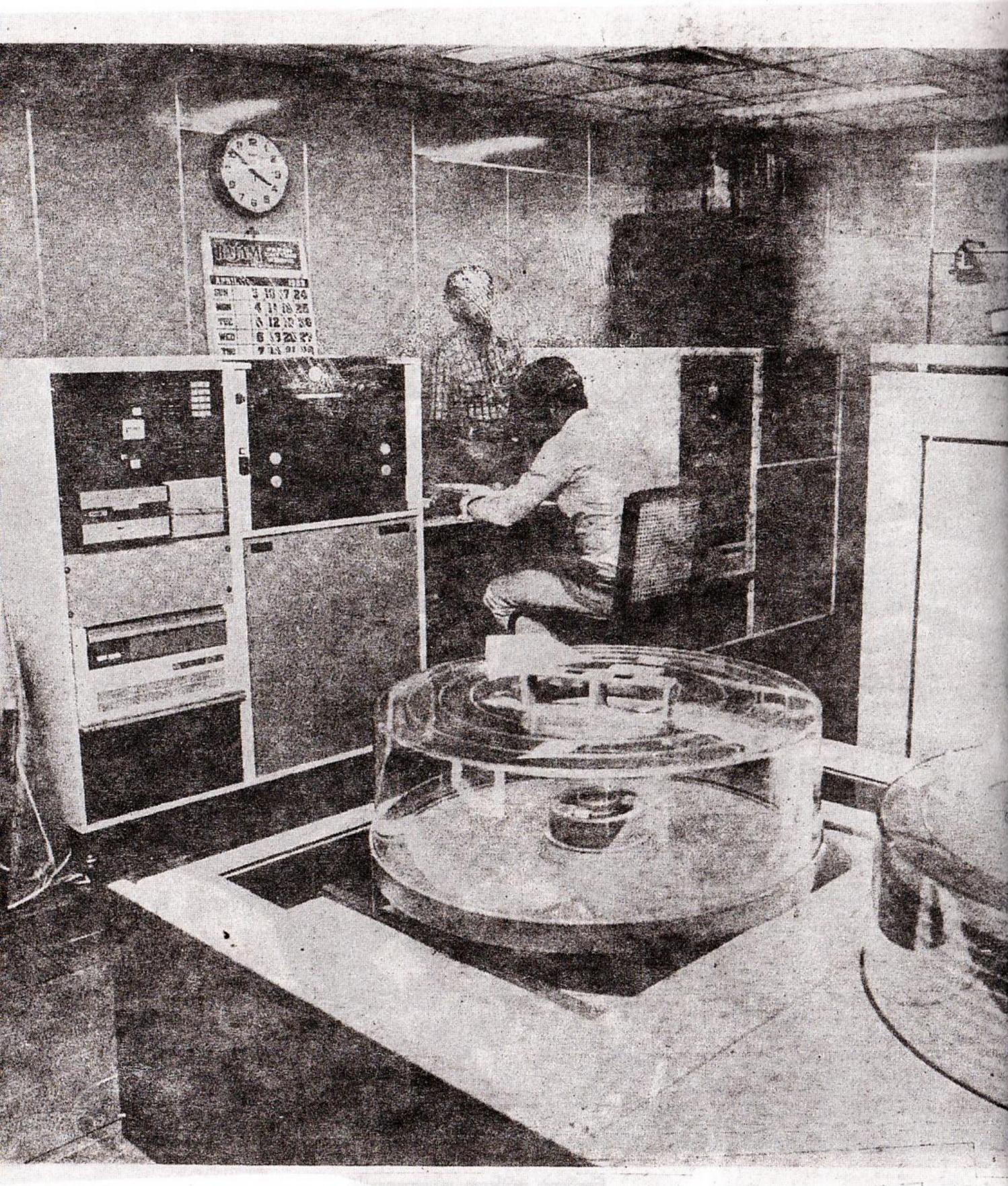
वृत्तपत्रछपाईमधील हा गडबड-गोंगाट लौकरच नाहीसा होईल. वीजाणू तंत्रावर चालणाऱ्या संपादकीय खोल्यांतील मंद आवाज एवढीच वर्तमानपत्राची खूण राहिल. आपल्या सर्वात मोठ्या दैनिकांपैकी एक 'दि हिंदू' मध्ये आधीच फोटो टाइपसेटींग यंत्र आहेत. शिवाय तो फॅसिपाइल पध्दतीने छापला जातो. ही पध्दत रेडिओ फोटोसारखी आहे. यामुळे छपाई सुकर व अधिक जलद होते. या पध्दतीत पानाची प्रतिमा केंद्र कचेरीमधून कोईमतूर, बंगलोर आणि हैद्राबाद याठिकाणी पाठविली जाते.

वीजाणू क्रांतीमुळे इतर देशांतील वृत्तपत्र जगात फारच मोठे बदल झाले आहेत. नव्या पध्दतींनी कमी कष्टात वर्तमानपत्र प्रसिध्द करणे शक्य होत आहे. तीस मिनिटांत पंधरा पानांचे संपादन, जुळणी आणि उत्पादन होऊ शकते आणि तुम्हाला वाचण्यासाठी वर्तमानपत्र तयार होतं. अजूनही वर्तमानपत्राचा आत्मा संपादकीय दालनच आहे. पण

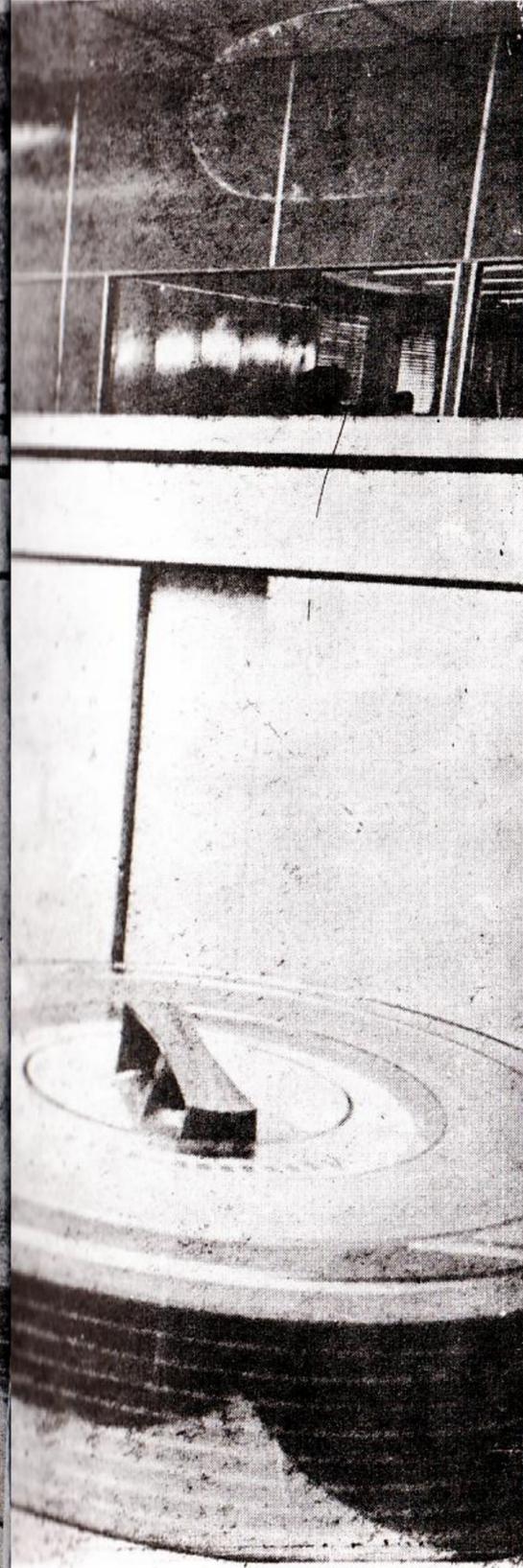
किती फरक पडला आहे, पहा. आता वीजाणू साधनांनी गजबजलेली ही खोली आहे. प्रमुख उपसंपादक, उपसंपादक, सहसंपादक, पुढारी, मुद्रित तपासनीस ही सगळी कामे आता एकटा एक माणूस करू शकतो. पत्रकाराजवळ आता त्याच्या फोनलाच जोडलेला त्याचा स्वतःचा वीजाणू टाईपरायटर असेल, त्यावर तो बातमी टाईप करील ती परस्पर वीजाणू तंत्रावर चालणाऱ्या संपादकीय खोलीत मिळेल. उपसंपादक टी व्ही सारख्या पडद्यावर पाहून तिथल्या तिथे ती संस्कारीत करील आणि लगेच जुळणी संगणकाला ती पुढील कारवाईसाठी देईल. काही मिनिटांतच त्या बातमीचं मुद्रित त्याच्यासमोर झळकेल. वृत्त संस्थांच्या बातम्याही अशाच सरळ या संगणकास देता येतील. ज्यावर ही मुद्रितं दिसतात त्यांना म्हणतात व्हिज्युअल डिस्प्ले टर्मिनल. छपाई संगणकनियंत्रित फोटो टाइपसेटर्सच्या सहाय्याने होते. उपग्रहामार्फत पानच्या पान वीजाणू प्रक्षेपण पध्दतीने अथवा टिब प्रक्षेपण पध्दतीने (डिजिटल ट्रान्स्मिशन) धाडणं ही आणखी नवी पायरी आहे. लौकरच

व्हिडियो टर्मिनल मुद्रणजुळणी

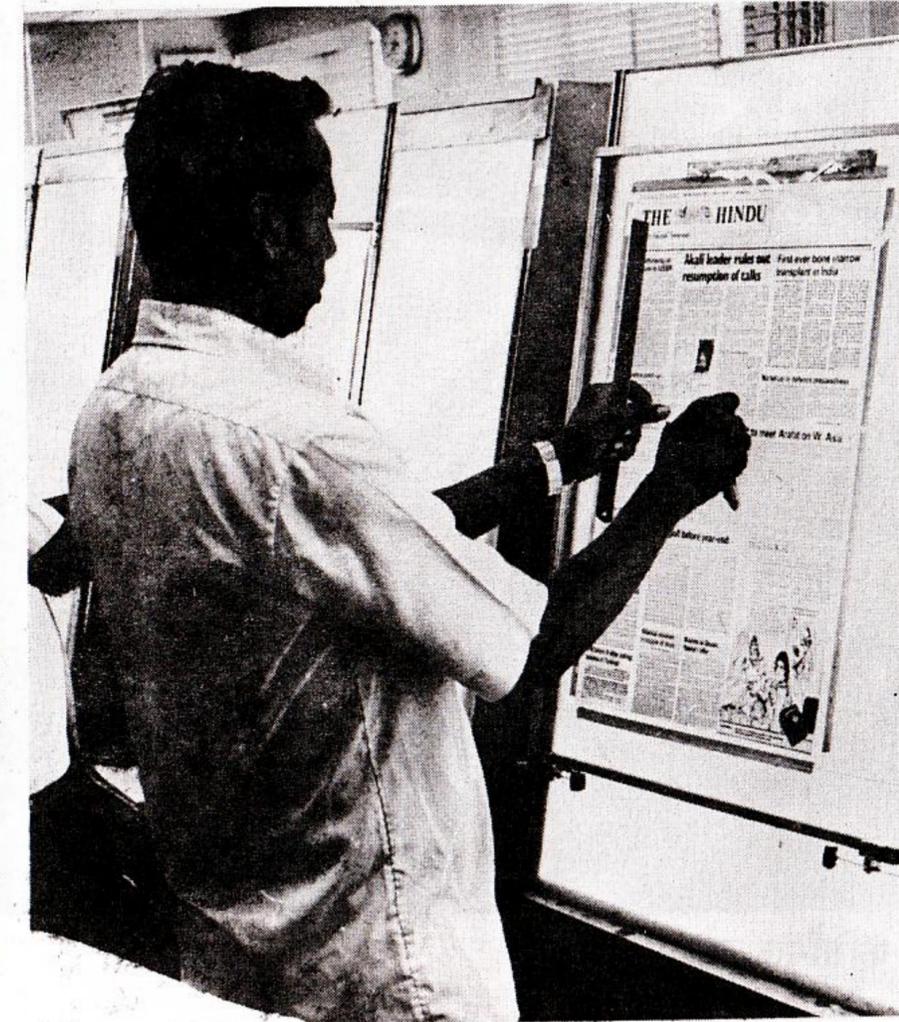

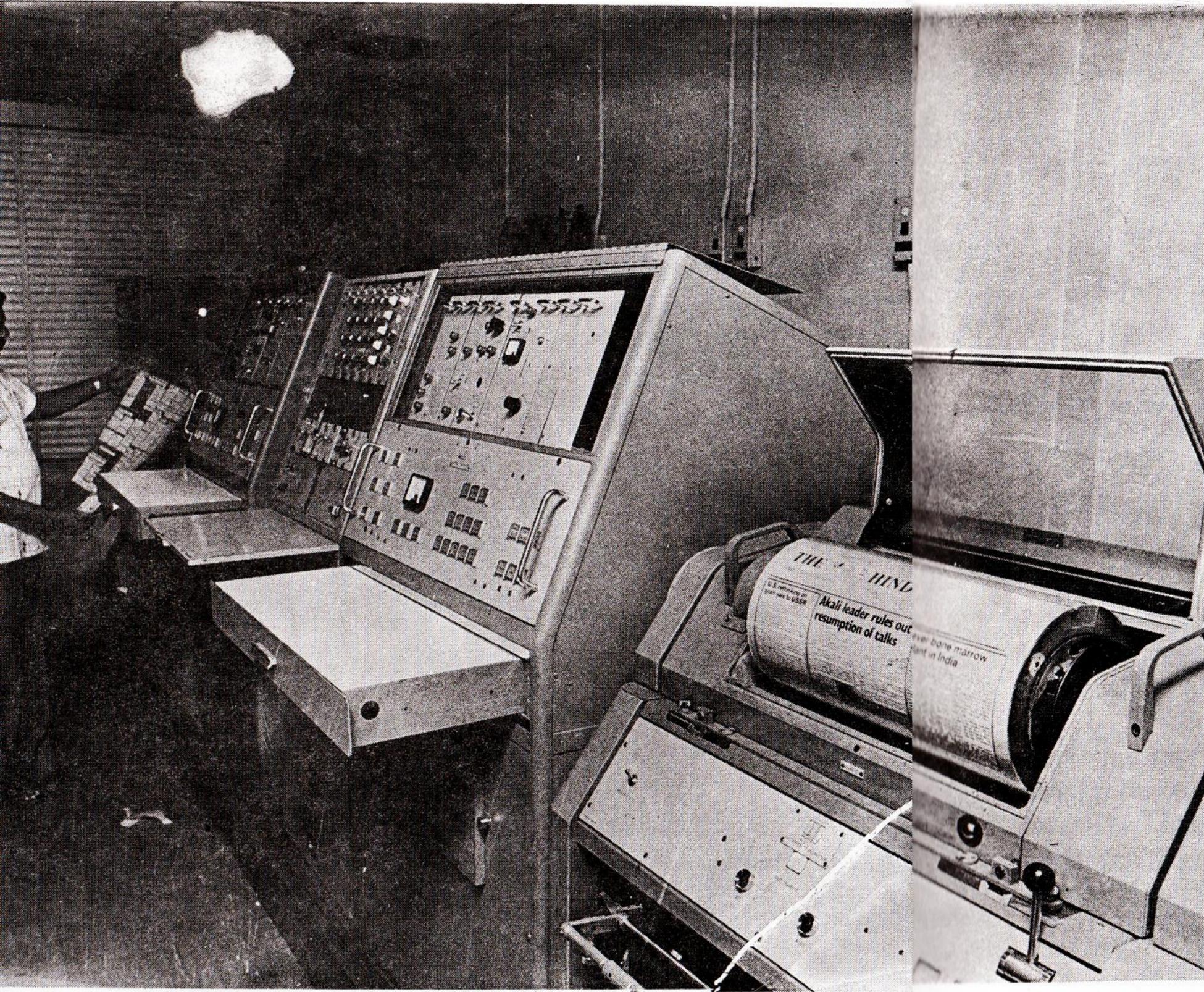
कॉम्प्युटर आऊटपुट विभाग

संगणक नियंत्रित शाईचे फवारे न्यूजप्रिंटर
शाई फवारतील आणि प्लेटविना छपाई
वास्तवात येईल.

पत्राची बांधणी

फॅसिमिल ट्रान्समिशन

भारतातही हे बदल येत आहेत. परंतु आपल्या वर्तमानपत्रांत खूप माणसांना काम आहे आणि तंत्रवैज्ञानिक प्रगती साध्य केलेल्या देशांना गती ही जेवढी महत्वाची वाटते, तेवढी आपल्याला वाटत नाही.

५ व्यवस्थापन

अनेक छोट्या भारतीय वृत्तपत्रांत सत्ता एकाच व्यक्तीच्या हाती एकवटलेली असते - व्यवस्थापक आणि संपादक हा एकच माणूस असतो आणि बहुधा तोच मालकही असतो.

आज वृत्तपत्र मालकी आणि नियंत्रण यांचे अनेक नमुने आपल्यापुढे आहेत. ते आपण अमलात आणून पाहिले पाहिजेत. वर्तमानपत्रात काम करणाऱ्या लोकांची सहकारी संस्थाच ते चालवू शकेल. प्रकाशक आणि व्यवस्थापक यांनी चालवलेली वर्तमानपत्रे असतानाच वरील प्रयोग करून पाहता येईल.

संपादकीय कर्मचाऱ्यांखेरीज वर्तमानपत्र निघणं शक्य नाही. पण व्यवस्थापकीय कर्मचारी नसतील तर वर्तमानपत्र टिकणं अवघड आहे. बऱ्याच देशांमध्ये वर्तमानपत्र छापण्यासाठी जो कागद वापरला जातो त्या कागदाच्या किंमतीपेक्षा वर्तमानपत्राची किंमत कमी असते. वर्तमान पत्रात जाहिराती असतील तरच हे शक्य होतं. जाहिरातींमधून निर्मितीखर्च तर निघतोच, पण त्यातून संपादकीय व व्यवस्थापकीय वर्गाचे पगार देणं आणि वर्तमानपत्र फायद्यात चालविणं शक्य होतं.

SPORTS

The call of the moun...

Sounitra Ray meets Amal...

Sugar release

Steps to counter Purulia drought

Varamasi lifer alleges torture

Police station attacked

IA firm on strikers

Tricked by a tout?

Don't let it happen to you. Buy railway tickets from Railway Booking Counters only.

Remember: Travel on a reserved ticket is a punishable offence if you buy it from a tout. Use the main reservation facility at the station for a safe and sound journey.

Agents from Central Reservation Office, 1A, Station Road, Calcutta-700001

1) 1A, Station Road, Calcutta-700001
2) 1A, Station Road, Calcutta-700001
3) 1A, Station Road, Calcutta-700001
4) 1A, Station Road, Calcutta-700001
5) 1A, Station Road, Calcutta-700001
6) 1A, Station Road, Calcutta-700001
7) 1A, Station Road, Calcutta-700001
8) 1A, Station Road, Calcutta-700001
9) 1A, Station Road, Calcutta-700001
10) 1A, Station Road, Calcutta-700001

\$ 5,000 purse for winners of Indian GP

New Delhi, May 21 (PTI). A purse of \$5,000 awaits the winner of the 1983 Indian Grand Prix...

CITY SPORTS

The Indian national football team...

TODAY IN SPORT

At the top of the list...

Tubilation Mexico

Many children need many friends...

World

"My best is behind me" GREG CHAPPELL tells DAVID McMAHON in an exclusive interview

MOHAMMEDAN SPORTING'S MAIDEN TRIUMPH

STYLISH WORDS ABOUT SHIRTS

Raymond promises that you will never get hot under the collar again.

For Gentlemen who insist on a Raymond offers a range of elegant, sensible shirts. From fabric to fitting, it's first class all the way.

- A few ways with fabric: Raymond uses only the finest blends to create light yet strong fabrics that breathe and hold their shape and form through the years.
- A touch fine with collars & cuffs: Imported lining used exclusively for collars and cuffs and constructed with the greatest possible care.
- A fine eye for detail: Raymond's sartorial philosophy covers the spectrum: from the finest fabrics to impeccable stitching and impeccable packaging.

The All New Range of Raymond's shirts

वर्तमानपत्रातील जाहिराती

व्यवस्थापकीय वर्गाचं एक महत्वाचं काम म्हणजे जाहिराती आणणं. हे काम जाहिरात खात्यामार्फत केलं जातं. या खात्याचे प्रतिनिधी छोट्या-मोठ्या जाहिरातदारांकडे जातात. जाहिरात देण्यासाठी त्यांची मनधरणी करतात, आपलं वर्तमानपत्र किती लोकांपर्यंत जातं आणि ते लोक कसे श्रेष्ठ आहेत, त्यांच्याकडे कसा आहे आणि म्हणून जाहिरात दिलेल्या वस्तू ते कसे खरेदी करू शकतील हे त्यांना पटवून देतात.

आणि या जाहिरातींमुळेच अमेरिकन वर्तमानपत्रांना एकशेवीस ते एकशेसाठ पानं रोज देणं शक्य होतं. त्याचमुळे ब्रिटिश वर्तमानपत्रं रोज साठ ते ऐंशी पानं देऊ शकतात. अमेरिका आणि ब्रिटनमधील रविवारची वर्तमानपत्रं काही वेळा एक किलोपेक्षा जास्त वजनाची भरतात!

जाहिरातींमुळेच वर्तमानपत्रं तग धरू शकतात. जाहिराती कमी केल्या तर वर्तमानपत्राची किंमत पाच, सहा किंवा दहा पट सुध्दा ठेवावी लागेल. आणि फारच थोड्या लोकांना ती परवडू शकेल. रशिया, चीन, पोलंड आणि व्हिएटनामसारखे समाजवादी देश असं मानतात की जाहिराती हा अनाठायी खर्च आहे. ती वर्तमानपत्र जाहिराती स्वीकारत नाहीत. मग ती चालतात कशी? सरकारच वर्तमानपत्रांचं महत्व जाणून त्यामध्ये बराच पैसा घालतं. तेथील वर्तमानपत्रं खाजगी मालकीची नाहीत. कोणती तरी संघटना किंवा सरकारी संघटना वर्तमानपत्रं चालविते. सत्तारूढ पक्ष, शेतकरी संघटना, लष्कर किंवा युवक संघटना वर्तमानपत्रं चालविताना आढळतात.

सरकार हे स्वतः मोठं जाहिरातदार असतं. तशी तर वर्तमानपत्रावर त्यांची सत्ता असतेच. जाहिरातींचा फायदा आणि या प्रकारचा तोटा यांचा तोल साधणं अवघड असतं.

व्यवस्थापनाच्या इतरही जबाबदाऱ्या असतात. वर्तमानपत्राची विक्रीव्यवस्था त्यांनीच पहायची असते. ज्या गावात ते प्रसिध्द होतं त्या गावाच्या परिसरात विक्रीची सोय करावी लागते. हे अतिशय कठिण काम असतं, शिवाय जबरदस्त स्पर्धा असते. बाहेर अंधार असताना भल्या पहाटे वर्तमानपत्रांचे गळे घेऊन व्हॅन्स निघतात आणि तीनशे किलोमीटर अंतरापर्यंत ती वितरणासाठी नेऊन टाकतात. काही वेळा यासाठी

टॅक्सी भाड्यान घेतल्या जातात. प्रतिस्पर्धी वर्तमानपत्राला मागे टाकण्यासाठी या व्हॅन्स आणि टॅक्सीज फार वेगाने दौडविल्या जातात. दक्षिणेतलं एक वर्तमानपत्र अन्य दक्षिणात्य शहरांना विमानसेवेनं आपला माल पुरवित असे. त्या वर्तमानपत्राचं स्वतःचं विमानपथक होतं - प्रथमा हेरॉन जातीच्या विमानाचं आणि नंतर दोन इंजिनांच्या डीसी-३ डाकोटा विमानाचं.

वर्तमानपत्राचे गळे विशिष्ट ठिकाणी टाकले जातात. तेथून मग घाऊक वृत्तपत्रविक्रेते ते ताब्यात घेतात. तो पुढे किरकोळ विक्रेत्यांना ते देतो. त्यांचं काम म्हणजे ती वृत्तपत्रं वेगवेगळी करून त्यावर नाव/पत्ते घालून ठेवायचे. मग वर्तमानपत्र टाकणारी पोरं ती घरोघरी पोचवतात. या पोरांचं जीवन मोठं खडतर असतं. थंडी, वारा, पाऊस, काही असो, त्याचा दिवस पहाटे ४ ला सुरु होतो. त्याला रविवार नाही की सुट्टी नाही. त्याला वर्तमानपत्र विकण्याबद्दल कमिशन मिळतं. त्याच्या कुटुंबाच्या उत्पन्नातही बऱ्यापैकी भर पडते.

युरोपात बहुसंख्य लोक नाक्यावर जाऊन पेपर विकत घेतात. कामावर जाताना सकाळचं वृत्तपत्र आणि संध्याकाळी घरी परतताना सायंदैनिक विकत घ्यायचं हा तेथील बहुसंख्यांचा परिपाठ आहे. भारतात (आणि जपानमध्येही) वर्तमानपत्रं घरी टाकली जातात.

वर्तमानपत्र कसं असावं, त्यात काम असावं याबद्दल जगभर वेगवेगळ्या कल्पना आहेत. त्या त्या देशाच्या प्रगतीवर त्या अवलंबून आहेत. उदा. जपानमध्ये दूरदर्शनच्या पडद्यावर वर्तमानपत्र वाचायला मिळतं तर चीनमध्ये मोठ्या प्रमाणावर भित्तिपत्रं लावली जातात.

बहुतेक प्रगत देशांमध्ये वर्तमानपत्र प्रकाशन हा पोलाद, रसायने अथवा कापड या सारखा उद्योग मानला जातो. भारतात आपण द्विधा मनस्थितीत आहोत - म्हटलं तर हा उद्योग आहे वा नाही देखील. आपल्याकडे अनेक छोटी वर्तमानपत्रं आहेत. ती एका व्यक्तीच्या किंवा फार तर कुटुंबाच्या मालकीची असतात. त्यामुळे कुटुंब-व्यवसाय पध्दतीनं ती चालविली जातात. त्याचबरोबर आपल्याकडे काही फर्म्सही आहेत. मोठ्या उद्योगांप्रमाणे 'शास्त्रशुध्द व्यवस्थापन' करण्याकडे त्यांचा कल असतो.

INSAT
Vanaspati Jains:
THE LAST
FRAUD
Seema Mustafa

**LOOK
KINGDOM
OF THE GODS**
Desmond Doig
on Taking
toothaches
to a God

**IN
COLOUR**
Moon Moon
Sen:
Shooting
star

EXCLUSIVE
Mohinder Amarnath & Asif Iqbal
report on all
India vs Pakistan matches
First report P 13

64 massacred in Shouf mountains

Beirut, Sept. 10 (UPI) — The Lebanese government today reported more than 64 people were massacred in the Shouf mountains and 100 others were injured in the last 24 hours of fighting in the mountainous region of the south-eastern part of the country.

Police fire on Pune syces

Pune (UPI) — Four persons were injured when police opened fire on a group of 100 people who were protesting against the appointment of a woman as a scribe in the Maharashtra Public Service Commission.

C. America accord

Panama City (UPI) — Foreign ministers of the United States and Panama today agreed on a new accord on the Panama Canal.

Nirankari shot

Amritsar (UPI) — A Nirankari leader of the Punjab region was shot dead by police today.

Mao forgotten

Beijing (UPI) — Mao Zedong's death anniversary was celebrated in a grand ceremony in the capital today.

PM wants phone complaints probed

New Delhi, Sept. 10 (UPI) — Prime Minister Indira Gandhi today ordered the appointment of a committee to probe phone complaints.

Hyderabad quiet

Hyderabad (UPI) — A day of mourning was observed in the city today for the death of a prominent leader.

Solar array opened

Washington, Sept. 10 (UPI) — A solar array was opened today at the Indian Space Research Organisation (ISRO) in Thiruvananthapuram.

Insat back in form

Washington, Sept. 10 (UPI) — The INSAT satellite is back in form after a series of problems.

Rains disrupt Jammu trains

New Delhi, Sept. 10 (UPI) — Heavy rains in Jammu today disrupted train services.

Radioactive source found in 4 parts

Calcutta, Sept. 10 (UPI) — A radioactive source was found in four parts of a building in Calcutta.

Basn in Delhi

New Delhi, Sept. 10 (UPI) — The Basn festival was celebrated in Delhi today.

UN vote put off, setback to US

Geneva, Sept. 10 (UPI) — The UN vote on the Middle East situation was postponed today.

Reagan to attend UN summit

Washington, Sept. 10 (UPI) — President Reagan will attend the UN summit in Geneva.

Members of the Indian national football team in the center of the photograph. They are surrounded by their supporters.

India shifting blame, says Pakistan

Islamabad, Sept. 10 (UPI) — Pakistan today shifted the blame for the recent border clashes on India.

Zia's motorcade stoned in Sind

Hyderabad (Pakistan), Sept. 10 (UPI) — A motorcade of General Zia-ul-Haq was stoned in Sind today.

Karnaraj Congress to merge with Janata

Chennai, Sept. 10 (UPI) — The Karnaraj Congress party is planning to merge with the Janata party.

Lanka judges fail to take oath

Colombo, Sept. 10 (UPI) — The judges of the Sri Lankan Supreme Court failed to take their oaths today.

Basn in Delhi

New Delhi, Sept. 10 (UPI) — The Basn festival was celebrated in Delhi today.

UN vote put off, setback to US

Geneva, Sept. 10 (UPI) — The UN vote on the Middle East situation was postponed today.

Assam rasta roko partial, 100 arrested

Guwahati, Sept. 10 (UPI) — The Assam government today announced a partial road blockade in the state.

Power out affects TV

Calcutta, Sept. 10 (UPI) — A power outage in Calcutta today affected television services.

Karnaraj Congress to merge with Janata

Chennai, Sept. 10 (UPI) — The Karnaraj Congress party is planning to merge with the Janata party.

Lanka judges fail to take oath

Colombo, Sept. 10 (UPI) — The judges of the Sri Lankan Supreme Court failed to take their oaths today.

Basn in Delhi

New Delhi, Sept. 10 (UPI) — The Basn festival was celebrated in Delhi today.

UN vote put off, setback to US

Geneva, Sept. 10 (UPI) — The UN vote on the Middle East situation was postponed today.

Reagan to attend UN summit

Washington, Sept. 10 (UPI) — President Reagan will attend the UN summit in Geneva.

६ उत्तम वर्तमानपत्र

वर्तमानपत्रात कोणते गुण असावेत या आधारावर आता आपण आपली वर्तमानपत्रं तपासून पाहूया. ते तपासण्यासाठी तुम्ही गुण देण्याची पध्दतही ठरवू शकता.

वर्तमानपत्राचं पहिलं पान म्हणजे दुकानाची दर्शनी बाजूच. त्यामुळे ते तयार करण्यात खूपसं संपादकीय कौशल्य खर्ची पडत असतं. त्यातील मुख्य बातम्या कोणत्या असाव्यात, त्या उत्तम तऱ्हेनं लिहिल्या जातात ना, त्यांची सजावट कशी करावी, त्यांच्यावरील संपादकीय संस्कार या सर्वांवर बारीक नजर असावी लागते. एका शंहसत दोन वृत्तपत्रांमध्ये स्पर्धा असेल तर एकानं आपण दुसऱ्यासारखे दिसणार नाही याबाबत खबरदारी घ्यायला हवी. वृत्तसंस्थेनं पुरविलेली उघड बातमी पहिल्या पानासाठी न निवडता शक्य तर आपल्याच वार्ताहरांमार्फत एखादी खास बातमी मिळवून ती पहिल्या पानावर देण्याचा वर्तमानपत्राचा प्रयत्न असावा. हे नच जमलं तर त्या दिवशीची मुख्य बातमी वेगळ्या दृष्टिकोनातून सादर करावी.

'वर्तमान'पत्र असल्यानं त्यामध्ये बातम्या असल्याच पाहिजेत. ती बातमी कोणत्याही बाजूला झुकलेली नसावी. ती नेमकी आणि सरळ लिहिलेली असावी. ज्या ठिकाणाहून वर्तमानपत्र प्रकाशित होतं तेथील बातम्या त्यात असाव्यात. मग तो प्रदेश, ते राज्य, तो देश आणि जगभरच्या महत्वाच्या बातम्या त्यात याव्यात. अर्थात हे प्रमाण बातमीच्या

Offers the best holiday bargains!

For the right price, the best working mechanism, the relaxing experience of the ocean.

Take your pick from any of our Package Deals!

Price per person	Free play	Meals
Rs. 1,200	Rs. 300	...
Rs. 1,400	Rs. 350	...
Rs. 1,600	Rs. 400	...
Rs. 1,800	Rs. 450	...
Rs. 2,000	Rs. 500	...
Rs. 2,200	Rs. 550	...
Rs. 2,400	Rs. 600	...
Rs. 2,600	Rs. 650	...
Rs. 2,800	Rs. 700	...
Rs. 3,000	Rs. 750	...

Specials on board for all packages:

- Hotel accommodation in double occupancy (with 9 other people) in 12 ports (including 5 in the same port)
- Arranged transfers of 1st class
- Supper on board
- Evening entertainment
- Excursion on shore

For more information, contact us at:

Honey Holidays

211, Bhatnagar Road, Bhatnagar, New Delhi
Tel: 2610 1111, 2610 1112
Fax: 2610 1113
25% Discount on round trip before 31st Dec 1988

टेलिग्राफ दैनिकाचे पान

महत्वानुसार ठरवलं जावं, पण वर्तमानपत्रामध्ये ही 'मिसळ' छान जमलेली असावी. शांतता, युध्द किंवा विज्ञान आणि सांस्कृतिक प्रगती या क्षेत्रामध्ये जगभर सारखं काही ना काही घडत असतं. या सगळ्या घटनांविषयी वाचकाला जाणून घ्यायचं असतं. त्याच्या या औत्सुक्याच्या आधारावरच कोणती बातमी किती प्रमाणात द्यायची हे ठरवावं लागतं. बातम्या मिळणं ही खर्चिक बाब आहे. त्यामुळे विविध प्रकारची वृत्तं वर्तमानपत्रात देणं सोपं काम नसतं. वर्तमानपत्राला ठिकठिकाणी किमान अर्धवेळ तरी वृत्तप्रतिनिधी ठेवावे लागतात, किंवा एकाद्या उत्तम वृत्तसंस्थेची सेवा त्याला मिळवावी लागते. त्याचबरोबर वृत्तलेख देणाऱ्या संस्था असतात, त्यांच्याशीही काही व्यवस्था ठरवावी लागते.

वर्तमानपत्रात दुसरी बघायची गोष्ट म्हणजे त्यातून व्यक्त होणारी मतं. आजचं जग आणि आजचा भारत यापुढील प्रश्न इतके गुंतागुंतीचे आणि अवघड आहेत की वर्तमानपत्रांनी ते सोपे करून सांगणं हे त्यांचं एक कर्तव्य होऊन बसतं. यामुळे वाचकाला ते समजावून घेऊन स्वतःचे निष्कर्ष काढणं शक्य होतं.

बहुसंख्य वर्तमानपत्रांत संपादकीय पान असतं. हेच सहसा मत-मतांतराचं पान असतं. याच पानावर संपादकीय स्तंभातून वर्तमानपत्र आपली भूमिका मांडत असतं. उत्तम अग्रलेख सोप्या पध्दतीनं आणि समजावून देण्याच्या भाषेत लिहिलेले असतात. अग्रलेखातील विशिष्ट भूमिकेशी तुम्ही कदाचित सहमत होणार नाही, परंतु विचार करायला लावून असहमत होईपर्यंत तुम्हाला आणण्यात जरी वर्तमानपत्राच्या अग्रलेखाला यश आलं तरी त्याचं सार्थक झालं असं म्हणता येईल.

अग्रलेख आणि संपादकीय टिकाटिप्पणी खेरीज वर्तमानपत्रात आणखीही काही मतमतांतरं व्यक्त करणारे स्तंभ असतात. हे काही वेळा वर्तमानपत्रातल्या मंडळींनीच लिहिलेले असतात. काही वेळा बाहेरच्या विशेषज्ञांकडून ते लिहून घेतले जातात. या स्तंभामध्ये केवळ भाष्यच असतं असं नाही तर बऱ्याच वेळा त्या घटनेची अधिक माहिती असते. 'साखळी स्तंभ' नावाचा आणखी एक प्रकार काही वर्तमानपत्रांत असतो. या प्रकारात काही पत्रकार मंडळी एकाच वेळी एक स्तंभलेख अनेक वर्तमानपत्रांना देऊ करतात आणि ती वर्तमानपत्रं योग्य पैसे देऊन तो लेख छापतात. अमेरिकेमध्ये असे वेगवेगळ्या विचारांचे चार-पाच स्तंभलेख छापले जात असल्याची उदाहरणं आहेत. या संबंदात असंही बोललं जातं की असे लेख छापून ती वर्तमानपत्रं स्वतःची संपादकीय भूमिका घेण्याचं टाळतात.

चीनी नामों के गलत उच्चारण

चिद्दी नामों का हिन्दी (देवनागरी लिपि) में लिखते समय बहुधा अंग्रेजी का अनुसरण किया जाता है जो सिद्धान्ततः गलत है। चीनी नामों का देवनागरीकरण भी अंग्रेजी के अनुसार किया जा रहा है जिसके कारण चीनी नाम 'हिन्दी' में बहुत अधिक विकृत हो गए हैं। उदाहरण के लिए, पेंगचेंग, नङ, झाओ को क्रमशः पींगजंग,

देंग झाओ लिखा जा रहा है, कितना अधिक अन्तर है। दूरदर्शन में भी यही गलत उच्चारण सुनने का प्रसन्नता है।

यदि केवल इतना ध्यान रखा जाए कि चीनी भाषा में केवल अर्थात् अल्प प्राण तथा अर्थात् महाप्राण ध्वनियों होती हैं और ध्वनि ध्वनियों (अल्प प्राण तथा महाप्राण दोनों) नहीं होती हैं तो चीनी भाषा का ज्ञान न होते हुए भी बहुत-सी अज्ञान टिप्पणियाँ से गुजरा जा सकता है। अर्थात् चीनी नामों में प्रयुक्त अंग्रेजी वर्णमाला के 'बी', 'जी', 'जी', 'बी' के स्थान पर हिन्दी में 'प', 'त', 'क' लिखना चाहिए, तथा 'पी', 'टी', 'के' के स्थान पर 'फ', 'ध', 'ख' लिखना चाहिए। इसके अतिरिक्त 'एक्स' के स्थान पर 'श' तथा 'जि' 'ग' के संयुक्त रूप के स्थान पर 'श' लिखा जाना चाहिए।

रावली पुल के न खुलने से रोष

विजयनगर के पास गंगा पर निर्मित रावली बौद्ध जून ८२ में बनकर तैयार हुआ। पिछले दिनों जिलाधिकारी विजयनगर ने पुल को अनधिकृत रूप से खोलने की घोषणा की की थी लेकिन उसका भी कुछ नहीं हुआ। २५ करोड़ रुपये का लागत से बना यह पुल पिछले तीन महीने से उद्वेगान की प्रतीक्षा में रहा है। सामान्य दर से ही इस पर २० लाख रु प्रतिमाह की हानि हो रही है। पिछले ८ महीने से सा. नि. वि. में भी लिंक मार्ग पर काम बंद कर रखा है।

अन्य भाषाओं के नामों को यथा संभव सही-सही लिखना भी उत्तम है। आवश्यक है जितना कि वर्तनी के अन्य नियमों का पालन।

—डॉ. चन्द्र पांडे
बाबू-८१ हाज खास
नयी दिल्ली - ११

चिद्दियां

हैदराबाद में बंग

श्री सिद्दीकी का यह कहना (पृष्ठ ९ अक्टूबर) कि कश्मीर मुसलमान अपने को राष्ट्र की मुख्य धारा में नहीं मिला पाते हैं। हिन्दू-मुस्लिम साम्प्रदायिक बंग सिर्फ उन्हीं क्षेत्रों में क्यों होते हैं, जहां मुसलमान आबादी में हिन्दुओं से अधिक होते हैं। क्या कारण है कि उन्हीं सिर्फ जनीगढ़, मंरठ, मुगदाबाद, हंटरगढ़ और श्रीनगर आदि में ही होते हैं, नयी दिल्ली, बम्बई और चंडीगढ़ में नहीं जहां मुसलमान आबादी में कम हैं। पाकिस्तान में भी तो हिन्दू रहते हैं, जिनकी संख्या सिर्फ लाखों में है। वे तो बहू राष्ट्र की मुख्य धारा में मिल कर रहते हैं।

जब-जब भारत - पाकिस्तान क्रिकेट या हार्की मैचों में पाकिस्तान की टीम विजयी होती है, भारत में बसे, मुख्य धारा में न मिल सकने वाले मुसलमान, अपने-अपने घरों में द्वेष जलाते हैं तथा पिटाइयां बांटते हैं।

कश्मीर मुसलमान अपने को राष्ट्र की मुख्य धारा में न मिला कर

हिन्दी वर्तमानपत्रातील वाचकांचा पत्रव्यवहार

हे मत-मतांतराचं झालं. पण दृष्टीकोन, भूमिका ही बाब अजून आपण पूर्ण केलेली नाही. वर्तमानपत्राचा एक अत्यंत महत्वाचा भाग म्हणजे वाचकांचा पत्रव्यवहार. यावरून वर्तमानपत्र स्वतःच्या कामगिरीबाबत आखाडे बांधू शकतं. तसंच (सरकार, विद्यापीठं, नगरपालिका) यासारख्या अधिकारी संस्थांना लोकभावना काय आहे हे या पत्रव्यवहारावरून कळतं. बऱ्याच देशांमध्ये अलिकडे अलिकडे या पत्रव्यवहारास वर्तमानपत्रामध्ये वाढत्या प्रमाणावर जागा मिळू लागली आहे.

वर्तमानपत्राचं संपादकीय पान पाहून त्याचं स्वरूप आणि त्यातील चैतन्यशीलता ठरविता येते. त्यातील अग्रलेख जड आणि शब्दबंबाळ असतील, लेख निरस असतील आणि पत्रव्यवहारामध्ये बससेवा किंवा अशा संबंधातील तक्रारीच असतील तर ते संपादकीय पान कंटाळवाणे होईल, आणि वाचक ते उलटून जाण्याचीच शक्यता अधिक.

आता मनोरंजनाची बाजू बघू या. युध्द, क्रांती, मंत्र्यांची भाषणं आणि भाववाढ यासंबंधीच्या बातम्या म्हणजे वर्तमानपत्र नव्हे. वर्तमानपत्र हे जीवनाचं प्रतिबिंब असलं पाहिजे. जीवनात मौजमजा असते, खेळ असतात, दुःख असते आणि चिंताही असतात. गावातील सिनेमा, नाटकं, तमाशा, प्रदर्शनं यासंबंधातील पुरेशी माहिती वर्तमानपत्रात असावी. त्यामध्ये आकाशवाणी आणि दूरचित्रवाणी यांच्या यांवरील कार्यक्रमांचा तपशील हवा. यापैकी काय काय निवडून त्याचा आस्वाद घ्यावा, हेही वर्तमानपत्रानं सुचविलं तर फारच चांगलं.

इंग्रजी वर्तमानपत्रातील चित्रपट-जाहिराती

Grid of movie advertisements including titles like TINTORERA, DON, SUBAH, THE GREAT RAIN ROBBERY, and others with showtimes and descriptions.

Kiwis hold Pakistan

By JAMES BRYAN... The Kiwis held Pakistan in the first test match...

US relay quartet thwarts Gross

LAW ANDERSON... The American relay quartet thwarts Gross...

Australia beat Spain

By JAMES BRYAN... Australia beat Spain in the first test match...

Romania lead in team event

By JAMES BRYAN... Romania lead in team event...

Stylish Brazil sound warning

By JAMES BRYAN... Stylish Brazil sound warning...

What's on at LA

By JAMES BRYAN... What's on at LA...

वर्तमानपत्रातील क्रीडावृत्त

मनोरंजनामध्ये याशिवायही आणखी बऱ्याच गोष्टी येतात - बागकाम, मोटारदुरुस्ती, ब्रिज, खेळ आणि भटकंती यासारख्या छंदाबाबत वर्तमानपत्रात मजकूर येऊ शकतो. उत्तम वर्तमानपत्रात यासारख्या सर्व छंदांना जागा असावी आणि वर्तमानपत्राच्या राजकीय बाजूपासून ते स्तंभ अत्यंत कंठोरपणे बाजूला ठेवलेले असले पाहिजेत.

हिंदी, बंगाली, गुजराती आणि अन्य काही भाषांत वर्तमानपत्र वाडमयाला बरंच महत्व देताना दिसतात. कविता, लघुकथा आणि वाडमयीन समीक्षा यांना या वर्तमानपत्रांत बरीच जागा दिली जाते. या दैनिकांच्या रविवार पुरवणीतून बऱ्याच नव्या लेखकांचा 'उदय' झाल्याचं दिसून येतं.

आणि आता क्रीडाविभाग. लक्षावधी लोकांना खेळांमध्ये आवड असते. केवळ तरूणच नव्हे तर आबालवृद्धांना ही ओढ असते. स्त्रियासुद्धा यात मागे नसतात आणि आता क्रीडाप्रकार तरी किती झालेत! अॅथलेटिक्स, धनुर्विद्या, फूटबॉल, क्रिकेट आणि हॉकी इथपासून ते वजन उचलणे, समुद्र पर्यटन आणि गोल्फपर्यंत अनेक खेळ. तेव्हा वर्तमानपत्राचा चांगुलपणा ठरविण्यासाठी गुण देताना या विभागासाठी भरपूर गुण ठेवा. खेळांची वर्णनं कशी आहेत? कोणकोणते क्रीडाप्रकार त्यात समाविष्ट झाले आहेत? लोकांना स्वतःचं क्रीडाकौशल्य सुधारण्यासाठी काय प्रकारचे पाठ वर्तमानपत्रात असतात वगैरेच्या आधारे याबाबतीतील त्याची उपयुक्तता आणि गुणवत्ता ठरविता येते.

'पैशा'साठी तुमचे काही गुण राखून ठेवा, कारण फार थोडी भारतीय वर्तमानपत्रं या एका गोष्टीची दखल घेतात. लोकांनी पैशाचं काय करावं, त्यांनी त्यांची बचत कोठे गुंतवावी, त्यांनी विमा उतरवावा का, त्यांनी निवृत्तीसाठी काय तरतुद करावी, आजारपण, वृद्धत्व या काळातील आर्थिक तरतुदी कशा असतात अशा हजारो गोष्टी. यासंबंधात मोकळेपणानं, स्पष्टपणे आणि सोपेपणानं लिहायला हवं. लोकांना त्यातून स्पष्ट सूचना मिळाव्या. भारतामध्ये (द एकाॅनॉमिक टाइम्स, द फिनान्शियल एक्सप्रेस आणि द बिझनेस स्टॅंडर्ड ही) तीन अर्थविषयास वाहिलेली दैनिकं प्रकाशित होतात. सरकारचे निर्णय, घोषणा आणि त्यांचे व्यापारउद्योगावर होणारे परिणाम, तसंच सरकारी धोरणावरील व्यापार-उद्योगाची प्रतिक्रिया अशा बातम्यांपुरतीच ही तीन अर्थविषयक दैनिकं मर्यादित दिसतात.

वेगळ्या शब्दात सांगायचं तर वर्तमानपत्राची गुणवत्ता तुम्ही जनजीवनाच्या तुलनेत पहा. सर्वसामान्य भारतीय माणसाला ज्या गोष्टींमध्ये विशेष आस्था व रस आहे त्यांची एक यादी करा आणि मग त्यापैकी वर्तमानपत्रात काय आलेलं दिसतं ते तपासून पहा. रविवारच्या अंकात तर हे प्रकर्षानं पहायला हवं. या दिवशी लोकांना जास्त वेळ असल्यानं वर्तमानपत्रांच्या पुरवण्या असतात. काही वर्तमानपत्रं त्यास 'साप्ताहिक' म्हणतात, व त्यामध्ये अनेक प्रकारे रसपूर्णता आणतात.

वर्तमानपत्रांमध्ये छायाचित्रं आणि रेखाकृति याही वैशिष्ट्यपूर्ण असायला हव्यात. काही भारतीय वर्तमानपत्रांनी आपल्या पानांची रचना अतिशय आकर्षक ठेवण्याचा प्रयत्न केला आहे. पण ही प्रयोगशीलता अपवादात्मक. बहुतेक भारतीय वर्तमानपत्रं मांडणी आणि सजावट या दृष्टीनं मंदच असतात. मात्र आता बऱ्याचशा भारतीय वर्तमानपत्रांत प्रतिरूप मुद्रण तंत्र वापरलं जात असल्यानं वर्तमानपत्रांच्या पहिल्या पानांना (किंबहुना सर्वच पानांना) तजेला आलेला दिसतो.

७ आजची अवस्था

भारतातील आजची खरी अवस्था काय आहे ते पाहूया. आपली वर्तमानपत्रं राजकारणात अधिक गुंतून गेलेली दिसतात. ते तर आपल्या जीवनाचं एक अंग आहे. पण त्याला वर्तमानपत्रात स्तंभच्या स्तंभ जागा दिलेली दिसते. क्रीडावार्तांना बऱ्यापैकी जागा वर्तमानपत्रांत दिली जाते, पण पुरेशी नाही. आणि आपल्याकडे केवळ क्रीडाविषयास वाहिलेलं दैनिक नाही. इतर देशांत तशी ती आहेत. आपल्या देशात क्रीडाविषयक काही साप्ताहिकं मात्र आहेत. पर्यटन, अर्थव्यवहार आणि आरोग्य या विषयांनादेखील भारतीय वर्तमानपत्रांत तुटपुंज स्थान असतं. खरं तर मानवी जीवनातला विरंगुळ्याचा काळ आणि त्या वेळात त्यानं काय करावं याबाबत फार कमी लक्ष आपल्या वर्तमानपत्रांनी दिलेलं असतं. त्यात कुशल नजर तर नसतेच.

बऱ्याच वर्तमानपत्रांचे राज्याच्या राजधानीत देखील वृत्तप्रतिनिधी नसतात. एवढंच काय कलकत्ता, मद्रास, मुंबई, दिल्ली या चार महानगरांतदेखील वर्तमानपत्रं आपला प्रतिनिधी ठेऊ शकत नाहीत. स्वाभाविकच परराज्यातील बातम्या फारशा असत नाहीत आणि जगाच्या बातम्या तर पुसटच असतात. त्याचं महत्व विशद करून सांगण्याची काळजी घेतलेली नसते.

आधी नमूद केलं त्याप्रमाणे आपली भाषिक वर्तमानपत्रं वाडण्यात तर रस घेतातच, पण त्यांचा दुसरा आस्थेचा विषय म्हणजे चित्रपट. सर्वसाधारण भारतीयांच्या

म्यूस हंसरिसोडने वलसे

म्यूस हंसरिसोडने वलसे... (Detailed text describing the performance or event, mentioning the names of the performers and the nature of the show.)

क्षकवर्गारनकलनाल्लोसक

क्षकवर्गारनकलनाल्लोसक... (Text discussing the 'Kshakavargaran Kalanallallosak' movement or organization.)

रंगगैरिद रौडिराज'नबल्लुदाळ

रंगगैरिद रौडिराज'नबल्लुदाळ... (Text related to the 'Rangairida Roudiraj' Naballudal' group or event.)

कुमुदमुसल्ले

कुमुदमुसल्ले... (Text describing the 'Kumudmusalle' event or person.)

सुमनसवळी

सुमनसवळी... (Text describing the 'Sumanasavalli' event or group.)

लुद्ध हंसरिस विकसु

लुद्ध हंसरिस विकसु... (Text describing the 'Luddh Hansarisa Vikasu' performance.)

श्रीमन्ना रंजन

सुगज्योतिरक्ष्मे मेलें कण्ठु

सुगज्योतिरक्ष्मे मेलें कण्ठु... (Main text of the 'Shrimanna Ranjan' section, likely a review or report.)

जीवनातच चित्रपटांना असाधारण स्थान आहे, आणि म्हणून आपली वर्तमानपत्रे चित्रपटविषयक बातम्यांना, सिनेट-नट्यांविषयीच्या गप्पागोष्टींना भरपूर जागा देतात.

शिवाय, आपल्या वर्तमानपत्रांचा दर्जा देशभरात वेगवेगळ्या ठिकाणी वेगवेगळा दिसतो. याचं कारण येथे प्रशिक्षणाची योग्य सोय नाही. आताआतापर्यंत आपल्या देशात वृत्तपत्रविद्या प्रशिक्षणाच्या शाळाच नव्हत्या. ही महत्त्वाची उणीव चिंताजनकच म्हटली पाहिजे, कारण वर्तमानपत्रासारख्या जनसंपर्क साधनाचा लोकांच्या मनावर फार प्रभाव पडत असतो. ब्रिटन आणि फ्रान्स या दोन्ही ठिकाणी पत्रकार प्रशिक्षणाचा खर्च उचलण्याचं बंधन वृत्तपत्र उद्योगावर कायद्यानं आहे. रशिया, पोलंड, पूर्व जर्मनी आणि हंगेरी या समाजवादी देशांत पत्रकारिता-प्रशिक्षण हे आवश्यक मानले जाते आणि त्याची व्यवस्थाही उत्तमप्रकारे केली जाते.

वेगवेगळ्या वर्तमानपत्रांद्वारे लोकांच्या वेगवेगळ्या अपेक्षा पूर्ण व्हाव्या हे स्वाभाविकच आहे. एखाद्या दुकानदाराला क्रिकेटमध्ये अफाट रस असेल तर तो, ज्या वर्तमानपत्रात उत्तम क्रीडावार्ता येतात ते वर्तमानपत्र विकत घेईल. उलट एखाद्या अर्थतज्ञाला अर्थविषयक बातम्या आणि लेख यामध्येच रस असेल. त्यामुळे ज्या प्रकारचा वाचकवर्ग हवा असेल त्याप्रमाणे वृत्तपत्राचं स्वरूप आणि सादरीकरण बदलत असतं. पण हे स्वरूप बाजूला ठेवलं तर सर्व वर्तमानपत्रांनी बातम्या बिनचूक दिल्याच पाहिजेत, त्यामधून त्यांचा पक्षपात व्यक्त होता कामा नये. मतप्रदर्शनसुध्दा विचारपूर्वक आणि शांतपणे केलेलं असावं

वर्तमानपत्राचं मूल्यमापन कसं करायचं हे आता तुम्हाला कळून चुकलं आहे. त्यामुळे कोणतं वर्तमानपत्र बरं आणि कोणतं वाईट हे तुम्हाला ठरविता येईल. तेव्हा तुमच्यासमोर असलेल्या वर्तमानपत्रांची कठोर चिकित्सा करा. तुमच्या गुणकसोटीला एखादं वर्तमानपत्र उतरलं नाही तर त्याची टीका करण्यास नाही.

'पीत पत्रकारिता' नावाचा एक शब्दप्रयोग वारंवार ऐकू येतो. त्याचा अर्थ वाईट पत्रकारिता. पण असा शब्दप्रयोग करताना आपण काळजीपूर्वक तपासणी केली पाहिजे. बऱ्याच वेळा वर्तमानपत्रांतून ज्यांच्यावर टीका होते, असे लोक त्या त्या वर्तमानपत्रावर पीत पत्रकारितेचा आरोप करतात. काही वेळा काही सरकारी कारवायांचा तपास करून त्यातील अनिष्ट गोष्टींवर एखाद्या शोधक वार्ताहरानं प्रकाशझोत टाकला तर सरकार त्या वर्तमानपत्रावर पीत पत्रकारिता अथवा बेजबाबदार पत्रकारिता असा काही आरोप करते.

पीत पत्रकारितेचा सर्वसाधारण अर्थ स्पष्ट आहे. जीवनाच्या गर्हणीय बाजूवर जेव्हा पत्रकार लक्ष केंद्रित करतात आणि गुन्हेगारी, हाणामारी व लैंगिकता याबाबत अधिक गोष्टी प्रकाशित करतात तेव्हा त्यास पीतपत्रकारिता म्हणतात. त्यामध्ये गुन्हेगारांना त्यांची जीवनकथा वर्णन करण्यास आवर्जून सांगितलं जातं, चित्रपट नटांना त्यांचं खाजगीजीवन उघडं करून सांगण्यास प्रोत्साहन दिलं जातं किंवा काही वार्डसाईट छापून पैसे करण्याकडे वृत्ती दिसते.

ती थांबणार कशी? अश्लीलता, बदनामी, वगैरे संबंधी या देशात काही कायदे आहेत. पण पीत पत्रकारिता त्यामार्गानं नाहीशी करता येणार नाही आणि केलीही जाऊ नये. अविष्कार स्वातंत्र्य व टीका स्वातंत्र्य हे हक्क अबाधित राखण्यासाठी पीत पत्रकारिता सहन केली पाहिजे. अधिक कायद्यांमुळे प्रामाणिक टीकेवर देखील बंधन येतील. पीत पत्रकारिता रोखण्याचा एक मार्ग म्हणजे वृत्तपत्रांनी स्वतःची एक संघटना तयार केली पाहिजे, जी वाट चुकणाऱ्या वर्तमानपत्रांना वेळीच इशारा करील. भारतासहित अनेक देशांत असे प्रयोग झाले आहेत, परंतु त्यांचं यश फार मर्यादित आहे.

८ भविष्यकाळ

आता वर्तमानपत्रांविषयी तुम्ही बरंच काही ऐकलं आहे. वर्तमानपत्रं काय आहेत हेही तुम्हास कळून चुकलं आहे. तर तुम्हाला एक प्रश्न विचारायचा आहे : तुम्हाला एखाद्या वर्तमानपत्रात काम करून पत्रकार व्हावसं वाटतंय का?

पत्रकारितेबद्दल समाजामध्ये आकर्षण आहे. जवळजवळ दर आठवड्याला काही तरूण मुलं माझ्याकडे येऊन आपली पत्रकार होण्याची इच्छा बोलून दाखवतात. थोरामोठ्यांच्या भेटीगाठी, मोठमोठे निर्णय घेतले जात असताना आतल्या वर्तुळात असणं, आणि जंबोजेट आणि/किंवा छोट्या दो इंजिनाच्या विमानातून दूर प्रवासाची संधी... वर्तमानपत्रात काम करणाऱ्या माणसांच्या बाबतीत हे किती सहजशक्य आहे व असतं. पण खूपशी पत्रकारिता ही कष्टदायक आणि हमालीवजा कामानं भरलेली आहे. पत्रकारितेतसुध्दा पडद्यामागची कामं खूप असतात.

तरीसुध्दा पत्रकारितेची एक खासियत आहे. स्वार्थत्याग आणि निर्भोडपणा हे दोन गुण ठेवून जर वर्तमानपत्रं चालविली तर त्यांना खरोखरीच अन्यायाविरुद्ध शस्त्र उपसता येणं शक्य आहे. गैरव्यवहार आणि अप्रामाणिकपणा ती उघड्यावर आणू शकतात. परंतु अशी खुली माहिती देण्यात अनेक अडथळे आहेत. वृत्तपत्र मालकांचे

की

आता इबारा) अक्टूबर में महामंत्री का एक पत्र के पत्राक्ष के अटलासिहारी मारने की

गाडवाणी ने कया है कि एरक्षा की, न नु देश के रितों में भी, की जाय। गृहराज्यमंत्री से स्वयं भेंट न्हें आश्वा- है कि सर- में आबश्यक

सम

साफ रहेगा। न में किसी ना नहीं है। तम तापमान में २ डि. में.

इन मितों के प्रचलन के लिए एक नए नियम के मंडन का प्रस्ताव है।

कांग्रेस (इ) महासचिव श्री राजीव गांधी ने मितों के अधिग्रहण का स्वागत करते हुए पत्रकारों से

के प्रत्यक्ष श्री अरविन्द प्रसा में कपड़ा मितों के अधिग्रहण का स्वागत किया। उन्होंने आशा व्यक्त की कि गुजरात में ६ बन्द मितों का भी

केंद्र सरकार राष्ट्रीयकरण करेगी। (शेष पृष्ठ पांच कालम पांच पर)

वित्त में १९५३ में अर्थशास्त्र में बस गए। इस समय वे शिक्षाओं विश्व-विद्यालय में हैं। उन्हें प्रस्कार

प्राप्त की संरचना व उद्गम की भौतिक प्रक्रियाओं के मंदप्रतिक (शेष पृष्ठ ९ कालम ९ पर)

उपराज्यपाल के आदेश मजाक बने

न नारे मिते, न पोस्टर हटे

नयी दिल्ली, बुधवार (स)। गत चार अक्टूबर को एक खास आदेश जारी कर उपराज्यपाल ने दिल्ली के सभी सार्वजनिक निकायों का कड़ा निर्देश दिया था कि सार्व-जनिक भवनों, पुलों, बसों आदि पर जो पोस्टर या नारे लिखे और लगे हैं, उन्हें दस दिन के भीतर साफ कर दिया जाए। लेकिन उस आदेश के १५ दिन बाद भी बसों और दीवारों आदि पर लिखे नारे या पोस्टर उप-राज्यपाल के आदेश की खिल्ली उड़ा

रहे हैं। उपराज्यपाल ने डी. डी. ए., नगर निगम, नयी दिल्ली नगर पालिका, डी. टी. सी. लोक निर्माण आदि विभागों को ये आदेश जारी किए थे। लेकिन उनमें से किसी ने भी उनका पालन नहीं किया। डी. टी. सी. की बसों में लिखे नामों और भट्टों वाक्यों को देखकर तो लगता है किया तो उसके अधिकारियों ने उस आदेश को पढ़ा नहीं था फिर पत्र कार रट्टों की टोकरी में फेंक दिया।

नारे तो नारे शादी-ब्याह कराने के विज्ञापन और अश्लील पोस्टर तक आज भी ज्यों के त्यों मौजूद हैं। उपराज्यपाल का आदेश सभी समाचार पत्रों में पांच अक्टूबर को प्रमुखता से प्रकाशित हुआ था। कल २० अक्टूबर को उसे जारी हुए १५ से भी अधिक दिन हो जाएंगे। अब सवाल यह उठता है कि जब श्री जगमोहन जैसे अधिकार सम्पन्न उपराज्यपाल के आदेश की स्थानीय (शेष पृष्ठ सात कालम चार पर)

हिंदी वर्तमानपत्रातील वृत्तपत्र-स्वातंत्र्याचा नमुना.

स्वतःचे हितसंबंध असतात, काही गोष्टी गुप्त ठेवू इच्छिणाऱ्या सरकारी अधिकाऱ्यांची दडपण, मोठमोठ्या व्यवसाय-आंतरराष्ट्रीय कंपन्या, कामगार संघटना, वैद्यकीय संस्था आणि अगदी धर्म संस्था यांचा जबरदस्त प्रभाव या सगळ्या गोष्टी वृत्तपत्रस्वातंत्र्याआड येऊ शकतात, पण तरीसुद्धा सत्य तेच मांडायचं, गैरव्यवहार उघड्यावर आणायचे, लोकांच्या गाऱ्हाण्यांना वाचा फोडायची, योग्य गोष्टींना पाठिंबा द्यायचा आणि यामार्फत जनतेचा आदर संपादन करायचा या गोष्टी साधता येतातच. आशेच्या या किरणझोतामुळेच पत्रकार होण्यासाठी पिढ्यान् पिढ्या पुढे येतच आहेत.

काळाबरोबर आता पत्रकारिता हीसुद्धा इतर कोणत्याही व्यवसाय, नोकरीसारखी होऊ पाहात आहे. हे अटळ आहे कारण पत्रकारिता हा व्यवसाय आहे; बऱ्याच वेळा तो फार मोठ्या उद्योगाचं रूप धारण करतो. पण तरीसुद्धा या व्यवसायात असा एक जोम आहे की पत्रकार व्हावं असं स्वप्न अजूनही तरूणांना पडावं.

आपल्या सारख्या विशाल देशात अधिकाधिक लोकं साक्षर होत जातील तसतशी बातमी आणि बातमीपत्रं यांना अधिक मागणी राहिल. (आता प्रत्येक शंभरातील तीस लोक लिहू-वाचू शकतात) तेरा कोटी घरांसाठी आज वर्तमानपत्राच्या फक्त नव्वद लाख प्रती छापल्या जातात. आता तरी आपली अठ्याणव ते नव्याणव टक्के वर्तमानपत्र शहरभागात वाचली जातात. कलकत्ता, मद्रास, मुंबई व दिल्ली या चार महानगरातच आपल्या दैनिकांचा निम्मा खप आहे. फार थोड्या खेड्यांत आज वर्तमानपत्र जातात. तेव्हा भारतीय पत्रकारितेच्या पृष्ठभागालाच आपण फक्त स्पर्श केलेला आहे हे उघड आहे.

पण वास्तव जाणीव असणं हे केव्हाही चांगलंच. हा आपला जीवनमार्ग आहे असं खरोखरीच, मनापासून वाटल्याखेरीज तुम्ही पत्रकारितेत प्रवेश करू नका. काही वर्तमानपत्रं वगळली तर येथे पगार फार नाहीत, काम बरंच कष्टदायक आहे. तुम्हाला दुसरं कोणतंही काम करून समाधान मिळणार नसेल तर आणि तरच तुम्ही पत्रकारिता हा व्यवसाय निवडा.

आणि एकदा का ही निवड तुम्ही केलीत की, येथे खळबळ, चित्ताकर्षकता सर्व काही आहे. तुम्हाला कामाचा दिवस आणि सुट्टीचा दिवस यातला फरकच कळणार नाही. तुम्हाला अनेक लोक भेटतात, मोठमोठ्या घटनांचे तुम्ही साक्षी असता, तुम्हाला बऱ्याच वेळेला प्रवास करण्यास मिळतो. आणि लेखनांतील आनंद तुमच्या वाट्याला येतो. प्रत्येक दिवस नाविन्याचा, नव्या धाडसाचा. तुम्हाला कोणती महत्वपूर्ण घटना उद्या बातमी स्वरूपात लिहायची आहे हे तुम्हास कधीच आधी कळणार नाही.

देशात काय घडत आहे हे जाणून घेण्याचा प्रत्येकाचा हक्क आहे. हे लोकशाही राज्यव्यवस्थेत सरकारधरून सर्वांना मान्य असते. देशात चाललं काय आहे हे लोकांना वृत्तपत्रात वाचता आलं पाहिजे, आकाशवाणीवर ऐकता आलं पाहिजे आणि दूरदर्शनवर दिसलं पाहिजे. सरकारची धोरणं सार्वजनिकरित्या जाहिर झाली पाहिजेत व त्यांची तशीच खुली चर्चा झाली पाहिजे. काही देशात लोकसभेचे कामकाज दूरदर्शन अथवा नभोवाणी यांवर साक्षात सादर केले जाते. विविध मते-मतभेद टिकले पाहिजेत, त्यांना स्थान मिळालं पाहिजे.

यामुळे जनसंपर्क साधनांवर विशेष जबाबदारी येते. दूरदर्शन आणि नभोवाणी गेल्या काही काळात झपाट्यानं पसरली असेल तर वर्तमानपत्रं आपल्या भूमीवर स्थिर आहेत. मात्र नभोवाणी-चित्रवाणी यांच्यामुळे वृत्तपत्रांचं स्वरूप बदललं आहे. हा बदल फारच मोठा आहे. वृत्तपत्रं अधिक विचारशील झाली आहेत त्यामध्ये विचारप्रदर्शन अधिक वाढलं आहे, वाचकांच्या विविध समूहांचा विचार वर्तमानपत्रं अधिक करू लागली आहेत. पण दूरदर्शन वा नभोवाणी हे वृत्तपत्रांना मागे सारू शकलेले नाहीत. अगदी छोट्या छोट्या वर्तमानपत्रांनीसुद्धा परिवर्तन कायम चालू राहाण्यासाठी फार मोलाची कामगिरी बजावली आहे. अगदी जुलमी राजवटीत देखील वर्तमानपत्रं गुप्रपणे चालूच राहिली.

म्हणूनच पत्रकारांवर खास जबाबदारी आहे. त्यांची जाणीव समृद्ध हवी, ते निर्भीड हवेत आणि त्यांचे वर्तन समान बुद्धीचे असायला हवे.